

ЩО ТАКЕ ДЕМОКРАТІЯ?

ЗНАТИ
РОЗУМІТИ
ЗАСТОСОВУВАТИ

ПОСІБНИК ДЛЯ МОЛОДІ І НЕ ТІЛЬКИ

Серія «Бібліотечка місцевого самоврядування»

Інститут
Громадянського
Суспільства

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

А. Ткачук, О. Ткачук

Що таке демократія?

Знати, розуміти, застосовувати.

Посібник для молоді і не тільки

Київ - 2020

**Інститут
Громадянського
Суспільства**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Розроблено за сприяння Програми Ради Європи
«Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні».

Викладені погляди належать авторам цієї роботи,
і їх не можна ні за яких обставин вважати такими, що виражають
офіційну позицію Ради Європи.

T48 **Ткачук А., Ткачук О.**

Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати.

Посібник для молоді і не тільки / А. Ткачук, О. Ткачук. – К.: ТОВ

“Видавництво “Юстон”, 2020. – 96 с.

ISBN 978-617-7854-33-2.

Посібник знайомить з основними поняттями демократичного
устрою, історією виникнення та розвитку демократії, її складовими
елементами та перевагами демократії над іншими формами правління.

Читачі мають змогу дізнатись про демократичні традиції українців та
історію демократичних урядів різних країн, про роль процедур,
механізми стримувань і противаг у демократичних системах, про
баланс повноважень владних структур України, про засади місцевої
демократії та участі у ній, шкільне самоврядування. Для авторів
найбільш важливим при укладанні посібника було не просто донести
інформацію про демократію, а й мотивувати до застосування
демократичних процедур у суспільному житті школи, громади.

Розраховано передусім на учнів старших класів середніх шкіл і
позашкільну молоддь, а також усіх, кому цікаві питання демократії.

УДК: 352/354.07:321.7

*Ця інформація та розробки є вільними для копіювання, перевидання та
поширення по всій території України всіма способами, якщо вони
здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо під час
копіювання, перевидання та поширення є обов'язкове посилання на
автора і суб'єкта майнового права на цю інформацію та розробки.*

© Рада Європи, 2020

ISBN 978-617-7854-33-2

© Інститут громадянського суспільства, 2020

Зміст

Вступ	4
Демократія. Види демократії	7
Історія демократичних урядів	11
Італійська Республіка з XII століття до Відродження	16
Європа та Північна Америка до XX століття	19
Демократія чи Республіка?	25
Українські демократичні традиції	29
Нові відповіді на старі питання	33
Політичні партії	40
Тиранія більшості	43
Демократія у XX-XXI столітті	47
Сучасні системи демократії	53
Значення демократії. Проблеми та виклики	64
Демократичні процедури	73
Місцева демократія й участь у ній	85
Свобода слова та небезпека маніпуляцій	92
Замість висновку	98
Словник термінів	99

ВСТУП

Що таке демократія? Чи часто ми над цим замислюємося? Чи розуміють значення демократії однаково в усіх країнах світу? Чи однаково думають про демократію президент держави, робітник на підприємстві, вчитель у школі або засуджений, що відбуває покарання в «зоні суворого режиму»? І взагалі – чи є однозначне визначення демократії?

Навіщо говорити про демократію? Що це нам дає? Як у реальному житті діє демократія? Як скористатись її інструментами? І чи це мені потрібно?

Переглянувши томи книжок і стоси статей, перечитавши багато різного матеріалу на інтернет-ресурсах, присвячених дослідженню феномена демократії, навряд чи матимете однозначну відповідь. Утім ви можете скласти власну версію поняття «демократії» й ніхто не має права притягти вас за це до відповідальності, позбавити права викладати у школі чи університеті, перешкодити обранню вас до органів державної чи місцевої влади, якщо ви живете в демократичній країні. В цьому і велике щастя, і велика перевага демократії.

Отже, демократія – це право на власну думку? Так.

Демократія – це захищені законом ваші права? Так. Демократія – це можливість обирати владу? Так. Демократія – це коли влада достатньо сильна, аби захистити народ від зовнішнього ворога і не достатньо сильна, аби пригнобити власний народ? Так.

Демократія – це влада більшості? А от тут уже й не так однозначно! Чому? Та тому, що в різні часи історії людства, зміст демократії суттєво відрізнявся, інструменти демократії змінювались, удосконалювались. Отже, демократія – це жива матерія, яка змінюється, стає все ширшою, такою, що враховує багато чинників та інтересів різних груп людей. Право більшості на прийняття рішення балансується правом

меншості бути почутим, а рішення більшості не може пригноблювати меншість.

Демократія – це свіжий вітер свободи, обрій до якого йдуть народи і нації, і в цьому великому поході формуються відносини між окремими громадянами, між громадянами й органами влади, між різними органами влади й об'єднаннями громадян, зрештою між урядами різних держав і народами – творцями цих держав.

Демократія не є чимось сталим і завершеним, що не підлягає змінам. Взірець ранньої демократії – Афіни. Наприклад, ми сьогодні кваліфікуємо демократією лише певної частки мешканців, але на тисячі й тисячі вона не була поширена, для них вона була тиранією, а не демократією. Коли ми нині говоримо про демократію, то маємо на увазі передусім розвинені країни Європи та Північної Америки, досвід яких стає у пригоді багатьом державам і народам, які прагнуть демократичного суспільства і його переваг. Десятки тисяч громадян з Азії й Африки правдами й неправдами намагаються дістатися омріяних Європи чи Америки – тисячі їх гинуть на цьому шляху, інші надовго осідають у країнах колишнього СРСР із тим, щоб урешті-решт доскочити до казкового «демократичного раю».

Прагнення людини до свободи і демократії – природне людське прагнення, проте годі сподіватися, що простим переселенням із недемократичних, слаборозвинених країн до країн розвиненої демократії можна весь світ зробити демократичним і квітучим. Тут загалом можна простежити цікаву тенденцію: саме найрозвиненіші країни є найбільш демократичними. Можливо, демократія є якраз і стимулом для розвитку економіки?

Можливо, єдиний вихід для всіх, хто шукає благополуччя за кордоном – у побудові демократичного суспільства у власній країні? Процес непростий і тривалий, без різних чудес.

Історія демократії в найрозвиненіших країнах світу обіймає десятки й сотні років, є в ній гучні перемоги й гіркі поразки. В кожного був свій шлях. Про що будемо говорити далі.

Ми хотіли б, щоб ви таки прочитали тут написане, адже ми зробили спробу зібрати в невеликий обсяг краще з кращого про демократію, її історію, процедури, важливість для кожної людини і кожного суспільства, яке хоче розвиватися.

ПОЯСНЕННЯ:

Коментар

Пояснення

ДЕМОКРАТІЯ. ВИДИ ДЕМОКРАТІЇ

Іноді, коли ти зустрічаєшся із друзями чи проводиш час із родиною, у кожного є пропозиція щодо того, чим би вам зайнятися. Можливо, хтось хоче подивитися фільм, хтось зіграти у гру, а інші можуть захотіти піти до торгового центру. Що ж робити? Швидше за все кожен висловить свою думку і слід прийняти спільне рішення. Яке воно буде? Наперед навряд чи це буде відомо. Якщо у вас дружна компанія – ви домовитесь. Якщо більшість буде за кіно, решта може погодитися і ви всі підете в кіно. Але ж може бути й не так. Хтось буде наполягати на торговому центрі і не прийме вашого рішення про кіно. Ви можете проігнорувати його інтереси, адже більшість вирішила йти в кіно, але чи буде це справедливо? Рішення більшості, демократичне за формою, може бути шкідливим для майбутнього вашої компанії. Можливо, в цій ситуації варто знайти інше рішення? Наприклад, домовитися, що спочатку йдемо в кіно, а потім у торговий центр? Чи домовимось про похід у торговий центр іншого дня, адже цей фільм лише сьогодні? На цьому прикладі видно, що прийняти правильне рішення можна лише на основі оцінки різних варіантів, обговоренні інтересів різних учасників прийняття рішення. Приблизно так працює сьогоднішня демократія. Але так було не завжди.

Демократія походить від грецьких слів «демос», що означає «народ», і «кратос», що означає «влада». Українською мовою можна перекласти як «народовладдя».

Демократія – це набір механізмів, процедур і правил, іноді досить складних і заплутаних, що дозволяють співіснувати в суспільстві людям із різними інтересами, бажаннями, сподіваннями, відчуттями, світосприйняттям. Але якщо правила, процедури в суспільстві стають важливішими за людей, то таке суспільство перетворюється на бюрократичне: у ньому править не народ, а чиновники.

К Великого грецького філософа Сократа у 399 році до н.е. засудили до страти на основі голосування «великого суду» (300 голосів за смерть, 250 проти смерті). Формально все було за процедурами. Причиною для такого рішення по суті стало його звинувачення в популяризації нових богів і нових ідей, у сучасному розумінні – за вільнодумство. З сучасного погляду – це було демократичне рішення?

Мал. 1. Люди вишиковуються в чергу для голосування в Сьєрра-Леоне, країні Африки. © Девід Гуттенфельдер / AP / REX / Shutterstock

Демократичне суспільство – це суспільство, у якому управляють громадяни як безпосередньо через розгляд найважливіших питань на референдумі, так і через обраних представників, котрі складають органи державної влади та місцевого самоврядування.

У різних країнах світу дуже багато людей обрані на різні посади на місцевому, регіональному та національному рівнях. На місцевих виборах люди обирають голів громад (мерів), депутатів місцевих рад; депутатів регіональних рад;

а на національних виборах обирають Президента та депутатів національної ради, у нас Верховної Ради України.

Кожен громадянин держави (віком від 18 років в Україні) може голосувати за різних людей, які представлятимуть їхні інтереси в органах державної влади чи в органах місцевого самоврядування. Хоча молоді люди до 18 років (такі як ти) не можуть голосувати, проте є багато способів передати свої думки. Ви можете поговорити з батьками, надіслати лист у газету чи інтернет-видання, створити молодіжну раду, брати участь у вирішенні проблем вашого класу, школи, родини. Ви маєте свободу слова, як будь-який інший громадянин, тому кожен має право голосу щодо управління державою.

Існує два види демократії – пряма та представницька:

Пряма демократія

Така форма організації суспільства, за якої основні рішення приймають безпосередньо всі громадяни на загальних зборах чи за допомогою референдумів.

Прикладом прямої демократії є плеємінна рада за первісного ладу, народні збори в Афінах, козацька рада в запорізьких козаків. Усі збиралися разом і голосували. Тоді населення було набагато меншим, але сьогодні в країні неможливо керувати в умовах прямої демократії на національному рівні. Більшість країн має мільйони громадян.

В умовах, коли дуже швидко розвиваються різні електронні сервіси, цілком можливе повернення до різних елементів прямої демократії через голосування на основі Інтернету. Головне, аби це призвело до маніпулювання волевиявлення громадян

Хтось вважає, що має бути новий державний податок на морозиво. Тоді всі у країні проголосували б, чи слід дозволити податок. Голосували б мільйони людей

Непряма чи представницька демократія

Така форма організації життя суспільства, за якої громадяни обирають своїх представників до органів влади. Ці органи влади керують суспільством від імені народу – своїх виборців. Таким чином, виборці передають своїм представникам право за себе приймати рішення.

Цей вид застосовують в Україні та більшості інших країнах. Наприклад, житель якогось містечка голосує за обрання Президента України, народних депутатів України, депутатів обласної, районної, міської ради та міського голову. Це величезний вплив на життя своє і всієї країни і це величезна відповідальність за помилковий вибір

За новий державний податок кожен громадянин країни не голосував би. Тільки депутати ВРУ вирішуватимуть, чи буде новий податок на морозиво. Набагато менша група представників, які голосують

Одним із визначень демократії є таке: «Демократія – це можливість обрати найкраще із множини на основі справедливих, наперед встановлених процедур у разі вільного волевиявлення».

Якщо проаналізувати це визначення, можна зрозуміти всю його філософську глибину: перше – це можливість обрати найкраще; друге – найкраще обирають із множини, тобто можливість вибору, а не тільки обрання; третє – аби обрати найкраще із множини, має бути можливість побачити цю множину з різних боків, а це – свобода слова і обговорення; четверте – процедури мають бути справедливими, тобто такими, що не дозволяють маніпулювати правом: хто має один голос, а хто два, кого реєструвати кого ні, як голосувати, як підраховувати результат тощо; п'яте – волевиявлення має бути вільним, тобто ніхто не має права змушувати когось до голосування чи голосування за когось.

Саме тому ми періодично будемо повертатись до елементів цього визначення демократії. Але почнемо з історії.

Варто зауважити, що розвиток демократії не завжди був і залишається висхідним. Після демократій Греції та Риму на довгий час домінуючими формами правління в більшості країн світу були якраз не демократичні форми – тиранії, абсолютистські монархії, диктатури. Починаючи з кінця XVIII століття, демократія знову почала опановувати світом. Третя хвиля демократизації припала на період від початку 70-х років XX століття до середини 2000-х років. За цей час кількість країн із виборними демократіями зростає з приблизно 35 до понад 110¹. За останні роки ситуація знову хитнулася в інший бік.

¹Френсіс Фукуяма. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. К. : Наш формат, 2020.

ІСТОРІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ УРЯДІВ

АФІНИ

Стародавнім грекам приписують створення найпершої демократії більше 2000 років тому, хоча перші демократичні суспільства виникли ще за первісного ладу. Тоді всі найважливіші для людей рішення приймали на спільній раді племені чи роду. Рада обирала найавторитетніших своїх громадян вождями. Їм доручали захист громади, керівництво господарством. Поступово вожді створювали озброєні дружини й змушували інших підкорятися своїй волі, встановлювали необмежену владу.

Протягом класичного періоду грецької історії (приблизно V і IV століть до н. е.) Греція була не країною в сучасному розумінні, а сукупністю сотень маленьких незалежних міст-держав, кожна з яких складалася з одного міста та навколишньої території.

У давньому місті Афіни за п'ять століть до нової ери існувала демократична держава. Вона була тоді єдина у світі. Під керівництвом державного діяча Клісфена (570? – 508? до н. е.) громадяни Афін створили демократію, яка проіснувала майже два століття.

Порівняно невеликий розмір міста дозволив афінянам практикувати форму прямої демократії. Всі проблеми цієї держави вирішували під час Народних зборів афінських громадян. Це був перший в історії людства демократичний орган влади, який збирали 40 разів на рік на пагорбі, відомому як Пнікс. Народні збори приймали закони, оголошували війну й укладали мир, визначали розмір податків, вирішували інші питання. Збори були вищим законодавчим органом Афін.

Мал. 2. Пнікс – це невисокий і невеликий за площею кам'янистий пагорб у центрі Афін²

Якщо хтось в Афінах скоював злочин, його обов'язково приставляли до суду. Суддя розглядав справи і сусідів, якщо вони не могли дійти згоди, наприклад, у тому кому належить ділянка землі чи хто має успадкувати майно. Суд неодмінно дотримувався писаних законів, що їх затверджували народні збори.

В Афінах були й інші посадові особи. Вони збирали мито та податки, стежили за якістю виробів ремісників і точністю терезів на ринку. Цікаво, що на всі державні посади – чи то судді, чи то митника, – обирали не за особистими чеснотами, а за жеребом. Якщо посадова особа порушувала закон, її можна було позбавити посади і навіть вигнати з Афін.

Пряму демократію у Греції вважали ідеальною формою демократії, тому що вона вимагала високого рівня участі кожного громадянина. Існували навіть спеціальні вчителі – софісти, які вчили громадян виступати на зборах і доводити свою думку на нагальні питання суспільства. Під час зборів мав право виступити кожен громадянин і запропонувати свій

²<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BD%D1%96%D0%BA%D1%81>.

спосіб вирішення проблем міста. Після цього громадяни обговорювали різні рішення і приймали таке, яке подобалося більшості³. Голосування відбувалося шляхом підняття рук.

К Приклад давньогрецької демократії показує, що в різні часи і в різних суспільствах демократія може суттєво відрізнятися одна від одної. Деся демократичним вважали голосування одних позбавити життя інших, деся демократичним було вважати, що право голосу мають лише чоловіки, деся нормально була практика вірити в різних богів, а деся за невизнання якогось бога карали смертю. Проте для всіх цих давніх демократій, так само, як і для нинішніх, спільним було те, що участь в управлінні належала багатьом. Основні рішення приймали на основі дискусії шляхом підтримки цього рішення більшістю учасників, які мали право голосу.

Давньогрецька демократична система була далеко не зразковою. Жінок, рабів й іноземців не допускали до голосування, бо їх не вважали громадянами цієї держави. У середині IV століття до н. е. дорослі чоловіки, які мали право голосу, в Афінах становили лише близько 12 % від кількості людей, що мешкали в місті. На додаток це все займало дуже багато часу, тому що майже всі питання повинні були пройти голосування.

У 411 р. до н. е. під час тривалої Пелопоннеської війни між союзами грецьких полісів: Делоським на чолі з Афінами і Пелопоннеським на чолі зі Спартою, останні захопили контроль над Афінами та встановили олігархічний режим «тридцяти тиранів». Не минуло і року, як афіняни повернули підкорені міста та відновили повну демократію. У 321 р. до н. е. Афіни завоював могутній Олександр Македонський. За час

³Що таке демократія? Словник-посібник для школярів". Інститут громадянського суспільства. <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2002/02/demokr.pdf>

правління Македонського громадяни, які не мали достатнього багатства, були виключені зі складу Народних зборів.

У 146 р. до н. е., коли Афіни були завойовані римлянами, те, що залишилось від афінської демократії, було знищено.

К Афінська демократія сьогодні вже не виглядає такою демократичною, як це було колись. Відсутність права голосу в більшості жителів у наш час виглядає сумнівним здобутком. Але, якщо подумати, що рішення приймала більшість, то можна припустити, що у випадку участі в голосуванні людей, які не мають елементарних знань щодо управління і які складають більшість, рішення могли б мати катастрофічні результати. Тому розширення участі в голосуванні різних категорій людей супроводжувалось появою категорії професійних політиків, людей, які присвятили своє життя політичній діяльності і досягли в управлінні значних результатів.

РИМ

Демократія з'явилася в італійському місті-державі Рим приблизно в той самий час, що і в Афінах. У Римі, як і в Греції, господарем держави вважали народ. Римляни, які розмовляли латиною, називали свою систему *respublica* («республіка»), що означає «річ, яка належить народові». Римська демократія тривала приблизно до кінця I століття до н. е., коли вона була замінена монархією на чолі з імператором. Таким чином, Римська республіка стала Римською імперією.

Як і уряд Афін, уряд Риму спочатку був прилаштований для міста. Основна структура цього уряду залишалася незмінною протягом усієї республіканської ери, незважаючи на те, що територія, контрольована Римом, різко розширилася, охопивши весь середземноморський світ і більшу частину Західної Європи. Наприкінці I століття до н. е., навіть коли вони правили найбільшою державою на Землі,

римляни продовжували керувати нею на зборах, які вони проводили у Форумі, на великій відкритій площі між двома із семи пагорбів міста.

Римська республіка мала три основні гілки влади: народні збори, сенат і магістратів (тобто начальників, правителів).

Народні збори приймали закони й обирали посадових осіб – магістратів. Пропозиції, які вносили на зборах, не можна було ні обговорювати, ні змінювати – лише прийняти або відкинути цілком. Їх попереднє обговорення відбувалося на особливих зібраннях.

Наймогутнішим державним органом Римської республіки був сенат. Він складався із 300 осіб. Сенат оголошував набір до війська, визначав кількість солдатів і грошей на війну, приймав послів з інших країн, вводив чи забороняв нових богів. Усі постанови народних зборів мав затверджувати сенат. Крім того, існували два високопосадовці – консули, які виконували функції по суті як глави держав. Вони були висунуті сенатом, а обрані військовими зборами.

Мал. 3. Один із найдавніших державних органів Риму – сенат. Цицерон викриває Катіліну (картина Чезаре Маччарі)

Римська система містила деякі елементи прямої демократії, оскільки збори працювали за безпосередньої участі. Всі дорослі чоловіки могли голосувати на зборах. Однак в усіх зборах люди голосували не як особи, а як члени різних призначених груп або блоків для голосування.

Як і в Афінах, участь у римських зборах була обмежена лише чоловіками. Після розширення Римської республіки вона надавала громадянство багатьом людям у своїх межах. Оскільки народні збори продовжували збиратися на Форумі, більшість громадян, які не мешкали в самому місті Римі чи поблизу нього, не могли брати в них участь. У пізніші століття Республіки, коли територія, контрольована Римом, була дуже великою, переважну більшість громадян було виключено з римської демократії.

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА З XII СТОЛІТТЯ ДО ВІДРОДЖЕННЯ

«КОНСТИТУЦІЙНІ ОЛІГАРХІЇ»

Після розпаду Західної Римської імперії в 476 р. Італійський півострів розпався на конгреси менших політичних утворень. Приблизно через шість століть на півночі Італії деякі з цих утворень перетворилися на більш-менш незалежні міста-держави та відкриті системи управління, засновані на більш широкій (хоча і не повністю популярній) участі лідерів у виборах на обмежених періодах часу. Щодо цього їх уряди можна розглядати як дрібні попередники пізніших представницьких систем. Такі уряди процвітали протягом двох і більше століть у ряді міст, враховуючи Венецію, Флоренцію, Сієну та Пізу.

Спираючись на латинську мову, а не на грецьку, італійці називали свої міста-держави республіками, а не демократіями. Незважаючи на те, що спочатку право голосу було обмежене переважно знаттю та великими землевласника-

ми, в деяких республіках у першій половині XIII століття групи з нижчих соціальних та економічних класів (дрібні купці та банкіри, кваліфіковані ремісники в гільдіях і піших солдатів, якими командували лицарі), почали вимагати права брати участь в управлінні державою на якомусь рівні. Оскільки їх було більше, ніж вищих класів, і оскільки вони загрожували (а іноді й здійснювали) жорстокими повстаннями, деяким із цих груп дали право голосу. Однак навіть у разі цих доповнень право голосу в республіках залишалося лише в незначній частині від загальної кількості населення, коливаючись від 12 % у Болоньї XIV століття до 2 % або менше у Венеції XV і XVI століття. Таким чином, італійські республіки не були демократіями. Точніша характеристика, запропонована істориком Лауро Мартінесом, – це «конституційні олігархії».

Приблизно в середині XIV століття умови, які сприяли існуванню незалежних міст-держав і більш широкій участі в управлінні, особливо їх економічне зростання та громадянська лояльність їхнього населення, поступово зникали. Занепад економіки, корупція, фракційні суперечки, громадянські війни та війни з іншими державами призвели до ослаблення деяких республіканських урядів і їх остаточної заміни авторитарними правителями, будь то монархи, князі чи солдати.

ДЕМОКРАТИЧНА ДИЛЕМА

Греки, римляни та лідери італійських республік були піонерами у створенні народних урядів. Проте пізніші засновники демократичних урядів національних держав Європи та Північної Америки не наслідували їхні політичні інститути. Як уже було показано на прикладі розширення території Риму, ці політичні інститути просто не підходили для політичних об'єднань, значно більших, ніж місто-держава.

Величезна різниця в розмірах між містом-державою і національною державою вказує на фундаментальну дилему. Обмежуючи розмір міста-держави, громадяни можуть у принципі, безпосередньо впливати на поведінку свого уряду, наприклад, беручи участь у зборах. Але обмеження розміру має свою ціну: важливі проблеми, зокрема захист від великих і могутніших держав і регулювання торгівлі та фінансів, залишаються поза можливостями уряду ефективно працювати.

Альтернативою, коли збільшувалися розміри міста-держави, тобто збільшувалася його географічна площа та населення, громадяни могли збільшити спроможність уряду вирішувати важливі проблеми, лише ціною зменшення своїх можливостей впливати безпосередньо на владу за допомогою зборів або інших засобів.

Багато міст-держав відповіли на цю дилему шляхом утворення союзів або конфедерацій з іншими містами-державами та з більшими політичними об'єднаннями. Але остаточно проблема не була вирішена до розвитку представницького уряду, який уперше з'явився в Європі у XVIII столітті.

ЄВРОПА ТА ПІВНІЧНА АМЕРИКА ДО XX СТОЛІТТЯ

АНГЛІЯ

Мал. 4. *Засідання Палати лордів XVII століття*

Серед асамблей, створених у Європі в середні віки, найбільшим впливом на розвиток представницької демократії був англійський парламент. Його називають «матір'ю» парламентів світу. Парламент виріс із регулярних рад, у яких брали участь англійський король та його дворяни з метою розгляду скарг а також здійснення судових функцій. Із часом парламент почав займатися важливими державними питаннями, зокрема збільшенням доходів, необхідних для підтримки політики та рішень монарха. Оскільки його судові функції все частіше делегували судам, то він поступово перетворився на законодавчий орган. До кінця XV століття англійська система демонструвала деякі основні риси сучасного парламентського уряду: наприклад, прийняття законів вимагало прийняття законопроектів обома палатами парламенту – Палаті громад і Палаті лордів, а також офіційному затвердженні монарха.

У пізніші століття парламент набув більше повноважень. Приблизно до 1800 року повноваження з вибору Прем'єр-міністра та його кабінету перейшли від монарха до Палати громад.

Хоча тоді парламент був потужною установою, уряд Англії був далеко не повністю демократичним. Як і в багатьох попередніх демократичних системах, право голосу було обмежене переважно через майнові вимоги, право голосу мали лише близько 5 % британського населення старше 20 років. Закон про реформи 1832 р., який загалом розглядають як історичний поріг розвитку парламентської демократії у Великобританії, поширив виборче право приблизно на 7 % дорослого населення. Це потребуватиме подальших актів парламенту в 1867, 1884 і 1918 роках для досягнення загального виборчого права чоловіків і ще одного закону, прийнятого в 1928 році, для забезпечення виборчого права для всіх дорослих жінок.

Парламент Британії пройшов довгу історію, він пережив ліквідації, але прагнення народу до народовладдя відновлювало його знову. Так історично склалося, що за період парламентаризму в Англії виникли дві ідеологічні течії: торі і віги, які згодом отримали назви консерваторів і лібералів. Вони представляли англійський народ багато віків, і саме ці партії сформулювали ту систему правління, яка зараз існує у Великобританії. Двопартійна система – це їхня заслуга, не зважаючи на зміни правлячих пріоритетів у сучасній Англії.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

Британські колонії Північної Америки розробили систему представницької демократії, яка була набагато всеохоплювальнішою та ширшою, ніж парламентська система, яку застосовували тоді в Англії. Величезна віддаленість від Лондона змусила британський уряд надати значну автономію колоніям; існування колоні-

альних законодавчих органів, у яких представників принаймні однієї палати обирали виборці; розширення виборчого права, яке в деяких колоніях включало більшість дорослих білих чоловіків; поширення власності на майно, особливо на землю; та зміцнення переконань у основоположних правах і народному суверенітеті, враховуючи переконання, що колоністи, як британські громадяни, не повинні платити податки уряду, у якому вони не були представлені («Жодного податку без представлення»).

Приблизно до 1760 р. більшість колоністів були лояльними до країни-матері і не думали про себе, як про окрему націю «американців». Після того, як Британія запровадила пряме оподаткування колоній за допомогою Акту про гербовий збір (1765 р.), згідно з яким усі документи в колоніях треба було оформлювати в англійських чиновників на спеціальному гербовому папері, як-от: випуск газети, книги, гральних карт, оформлення або засвідчення документа, і навіть публікацію оголошення. Це викликало масові безлади і заворушення в Тринадцяти колоніях. У такий спосіб Англія намагалась поповнити опустілу казну та перенести частину боргу, який виник під час Семилітньої війни, на колонії. У колоніальних газетах також різко збільшився термін використання американців для позначення колоніального населення.

Іншими факторами, які допомогли створити виразну американську ідентичність, стала війна з Британією за незалежність у 1775 році, спільні труднощі та страждання людей протягом багатьох років боїв, прийняття Декларації про незалежність США в 1776 році, втеча багатьох лояльних до Канади й Англії, а також швидке збільшення кількості подорожей і спілкування між новими незалежними державами. Відчуття колоністів

себе як єдиного народу дозволило створити вільну конфедерацію Штатів за статтями Конфедерації в 1781–1789 рр.

Мал. 5. Конгрес голосує за незалежність американських колоній

17 вересня 1787 р. була прийнята Конституція США, за якою із нечіткої конфедерації США перетворювалася на федеративну державу. Штати зберегли за собою значну частину прав, але головні загальнодержавні функції було передано Федеральному (центральному) уряду. Так Федеральний уряд вирішував питання зовнішньої політики, оборони, фінансів, загальнодержавного законодавства.

Конституція передбачала поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки.

Виконавча влада у країні передавалася Президенту США, законодавча – належала Конгресу, вищою судовою інстанцією був Верховний суд.

Конгрес складався із двох палат. Верхня – сенат – обирали на засіданнях місцевих законодавчих зборів. Кожен штат, незалежно від розміру території й кількості населення, надсилав двох представників. Сенат затверджував призначен-

ня на вищі державні посади, вирішував питання зовнішньої політики, у разі потреби виступав як судовий орган.

Нижню палату – палату представників – обирали пропорційно до кількості виборців у штаті. Вона обговорювала законопроекти, утверджувала бюджет і податки, але свої рішення мала узгоджувати із сенатом.

Також було очевидним, що для такої великої країни, як США, будуть потрібні представницькі органи нижчих рівнів, наприклад, територій, штатів і муніципалітетів, відповідно з обмеженими повноваженнями. Хоча органи територій і штатів були обов'язково представницькими, у менших об'єднаннях відбувалися прямі збори громадян. Наприклад, у багатьох містах Нової Англії громадяни збиралися на зборах, за афінським стилем, щоб обговорити та проголосувати за вирішення місцевих питань.

Коли США стали незалежними, представницька демократія у країні стала більш інклюзивною, ніж у Великобританії, оскільки більший відсоток населення у США мав право голосу. Однак навіть цей відсоток становив лише незначну меншість від загальної кількості населення. Право голосу було надано тільки білим чоловікам, які досягли 21-річного віку і мали певне майно. Так у Конституції закріплювалося існування расового та майнового обмеження. Жінкам у Сполучених Штатах було відмовлено у виборах до прийняття 19-ї поправки до Конституції в 1920 р. Більшість афроамериканців були поневолені і, таким чином, не мали права голосувати, до прийняття 13-ї поправки в 1865 р. У 1870 р. 15-а поправка гарантувала, що «Виборче право громадян Сполучених Штатів не може відбиратися чи обмежуватися Сполученими Штатами або окремими штатами на підставі раси, кольору шкіри чи попереднього перебування в рабстві». Тим не менше, майже століття після цього афроамериканцям було заборонено голосувати як законними, так і незаконними способами, насамперед на Півдні, а також в

інших районах країни. Їхнє право голосу не було повністю захищене до прийняття Закону про громадянські права в 1964 р. та Закону про права голосу 1965 р. Корінні американці зазнали подібної дискримінації.

КПроцес утворення Сполучених Штатів Америки і їхня Конституція вже впродовж понад двох століть є предметом досліджень тисяч науковців, їх вивчають у школах та університетах. В обіг навіть увійшов термін «американська модель» демократії.

Тут варто зауважити, що в основу американської моделі управління було покладено принцип розподілу влад і створення балансу стримувань, а також противаг, які не дозволяють жодному з державних органів перебрати на себе більше повноважень, ніж ті, які визначені Конституцією.

Оскільки питанню розподілу влади та системі стримувань і противаг ми приділимо більше уваги далі, тут ми лише зауважимо роль у формуванні такої стійкої політичної системи батьків-засновників, які заклали ці визначні інструменти: Бенджамін Франклін, Джордж Вашингтон, Джон Адамс, Томас Джефферсон, Джон Джей, Джеймс Медісон та Александер Гамільтон.

Маючи чудову освіту, досвід ведення справ, розуміючи наслідки незбалансованої влади для такої новоутвореної молоді держави, як США, вони творили політичну систему так, аби в уряді «влади було достатньо, щоби захистити народ від зовнішніх ворогів і внутрішніх потрясінь, але замало, аби використати її проти народу».

Найвідомішими в історії державотворення стали так звані «листи федераліста» чи, інакше кажучи, «федералістські аркуші» Джеймса Медісона. У своїх листах із приводу укладання Конституції він викладав ключові принципи, які мали забезпечити розвиток нової держави.

От лише кілька його фундаментальних фраз, які варто знати.

Про необхідність розподілу й обмеження влади: «Накопичення всіх повноважень, законодавчої, виконавчої та судової влади, в одних і тих самих руках, не залежно від того чи це влада одноособова, колегіальна, отримана у спадок, само-призначена чи обрана, справедливо може визначатись, як тиранія!»

Про більшість і захист інтересів меншості: «У всіх випадках, коли більшість об'єднує спільний інтерес або пристрасть, права меншості знаходяться під загрозою».

Про необхідність інформування про дії влади: «Влада без інформації для народу, або можливості її отримувати – це лише пролог до фарсу або трагедії, або, можливо, до того й іншого разом».

Ці витончені фрази, написані понад 200 років тому є актуальними і сьогодні.

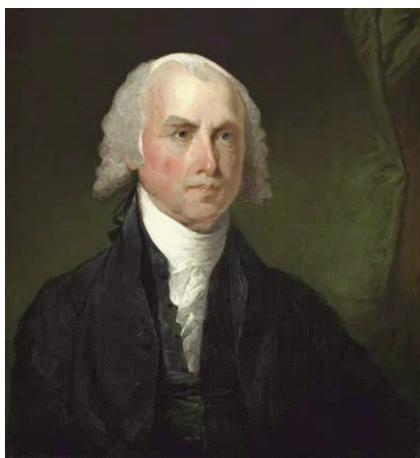
І ще трішки про Сполучені Штати Америки, які досі для більшості людей світу залишаються зразком демократичного правління, які завдяки демократичній системі, закладеній батьками – засновниками США понад два століття тому, показують стійкість до різних внутрішніх і зовнішніх викликів, а також потрясінь.

ДЕМОКРАТІЯ ЧИ РЕСПУБЛІКА?

Чи демократія є найбільш придатною назвою для широкомасштабної представницької системи, такої як у ранніх США? Наприкінці XVIII століття історія термінів, буквальне значення яких означає «правління народу» – демократія та республіка, залишила відповідь незрозумілою. Обидва терміни були застосовані до систем Греції та Риму, що базуються на зборах, хоча жодна система не покладала законодавчі повноваження на

представників, обраних громадянами. Як зазначалося вище, навіть після того, як римське громадянство було розширено за межі самого міста, а зростаюча кількість громадян була обмежена брати участь в управлінні часом, витратами та труднощами поїздки до міста, складна римська система зборів ніколи не була замінена на представницьку форму правління – парламент, обраний усіма римськими громадянами. Венеціанці також називали форму правління свого знаменитого міста республікою, хоча воно, безумовно, не було демократичним.

Коли в 1787 р. відбулася зустріч членів Конституційної конвенції Сполучених Штатів, термінологія все ще не була визначена. Демократія та республіка використовувались не тільки більш-менш взаємозамінно в колоніях, але й не існувало встановленого терміну для представницької форми правління «від народу».

Мал. 6. Джеймс Медісон, 4-й президент США, розробник Конституції США

Враховуючи наявну плутанину щодо термінології, не дивно, що розробники Конституції США використовували різні терміни для опису запропонованої ними нової форми

правління. Джеймс Медісон, розробник Конституції США та майбутній четвертий Президент Сполучених Штатів, визначив «чисту демократію» як «суспільство, що складається з невеликого числа громадян, які збираються разом і здійснюють правління особисто», а республіку як «уряд, у якому відбувається схема представництва». За словами Медісона, «є два головних пункти, які становлять відмінність між демократією та республікою: перший – правління в республіці передається малій кількості громадян, яких інші обирають своїми повноважними представниками; другий – у більшій кількості громадян і більшому просторі, на які республіка простягає своє правління». Інакше кажучи, для Медісона демократія означала пряму демократію, а республіка – представницький уряд.

Серед його сучасників відмова Медісона застосувати термін демократія до представницької форми правління була відхиленою. У листопаді 1787 року, лише через два місяці після закінчення конгресу, Джеймс Вілсон, який підписав Декларацію про незалежність США, запропонував нову класифікацію: «Три види урядів», – писав він, – «це монархічні, аристократичні та демократичні. В монархії найвища державна влада належала одній особі; в аристократії ... органом, який не сформований за принципом представництва, а правління здійснювалося представниками родової знаті або державна влада зосереджувалася в руках привілейованої освіченої знатної меншості; в умовах демократії – державна влада належала людям і здійснювалася ними самими або їх представниками». Застосовуючи це розуміння демократії до нещодавно прийнятої конституції, Вілсон стверджував, що «у своїх принципах ... вона (Конституція) є суто демократичною: справді, змінюється за своєю формою, щоб визнати всі переваги, і забрати всі недоліки, які є супутніми відомим і встановленим конституціям уряду. Але коли ми поглянемо ширше і точніше на гілки влади, що з'являються через цей великий і всеосяжний план .., ми зможемо простежити їх до одного великого і благородного джерела,

ЛЮДЕЙ». Через кілька місяців на конгресі про ратифікацію у Вірджинії, Джон Маршалл, майбутній головний суддя у Верховному суді США, заявив, що «Конституція передбачає добре регульовану демократію, де жоден король або президент, не може підірвати представницьку форму правління». Політичну партію, яку він допоміг організувати й очолити у співпраці з Томасом Джефферсоном, головним автором Декларації про незалежність США та майбутнім третім Президентом США, було названо Демократично-республіканською партією; партія прийняла свою сучасну назву Демократична партія в 1844 році.

Мал. 7. *Алексіс де Токвіль, французький державний діяч, історик, суспільствознавець*

Після свого візиту до США в 1831–1832 роках французький політолог Алексіс де Токвіль беззаперечно стверджував, що країна, яку він відвідав, є демократією – справді, першою представницькою демократією у світі, де основним принципом управління був «суверенітет людей». Оцінка Токвілем американської системи управління охопила широку аудиторію в Європі та за її межами завдяки його монументальному чотири томному дослідженню «Демократія в Америці» (1835–1840).

УКРАЇНСЬКІ ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ

ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ КОЗАКІВ

Слово «козак» у перекладі означає вільна незалежна людина. Так в Україні називали людей, які не могли терпіти наруги над собою, втікали від своїх панів і селилися в нижній течії Дніпра, де їх не могли знайти і знову покріпачити. Що дужче польська шляхта посилювала кріпацтво, то частіше тікали від своїх панів ті, хто не міг миритися з неволею.

Козаки об'єднувалися у ватаги й обирали собі ватажків, яких вони звали отаманами. Отамани були найбільш досвідченими, мужніми та мудrimi з-поміж усіх козаків ватаги. Щоб краще боротися від ворогів, козаки будували невеликі фортеці – січі.

Найвідомішою з них була Запорізька Січ. Козаки не визнавали жодного правителя над собою. Всі вони мали рівні права. Рішення, що стосувалися життя Січі, приймали на загальних радах. Ради ті були досить бурхливі, а гору на них брали ті, хто міг перекричати своїх супротивників.

На зборах козаки обирали своїх ватажків: отамана, осавулів, писаря, суддю й обозного. Їх козаки називали старшиною. На тих самих зборах їх можна було і скинути, якщо старшина не виконувала волі козаків. Тут таки обирали нову старшину.

Під час військових походів старшина мала необмежену владу, могла навіть наказати стратити боягуза чи того козака, який відмовлявся виконувати накази. А ось у мирний час старшина мала значно менші права. Якщо будь-яка посадова особа Січі, навіть кошовий отаман чи гетьман, порушували права козаків, їх могли скинути з посади і навіть стратити.

Запорізька Січ проіснувала до 1775 року і була зруйнована російськими військами цариці Катерини II.

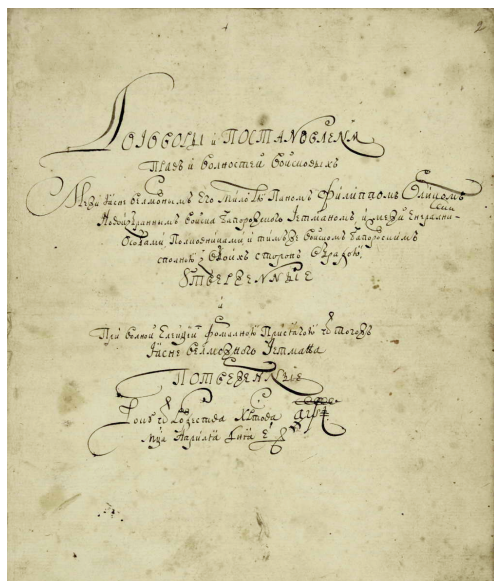
К Варто розуміти, що демократичні традиції козаків загалом не були стабільними писаними правилами, тому іноді їх починали тлумачити по-своєму ті, хто хотів отримати виборну владу. Це призводило до так званих «чорних рад», які, своєю чергою, ставали причинами міжусобної боротьби. Проте саме козацьке середовище, разом з українською шляхтою стало основою творення української держави часів Богдана Хмельницького, якій щоправда так і не судилось утвердитись.

В умовах такої природної, часто не керованої демократичними процедурами, виборної демократії в період Гетьманщини починали визрівати нові підходи до управління, які привели до появи першої української «протоконституції».

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА

На початку XVII століття спробу проголосити незалежність України здійснив гетьман Іван Мазепа. Однак він і його союзники король Швеції Карл XII були розбиті під Полтавою. Гетьман був змушений втекти за кордон.

Новим гетьманом обрали полковника Пилипа Орлика. У день виборів він підписав державну Конституцію, яку власне й написав, відому під назвою «Конституція прав і свобод війська Запорізького». Цією Конституцією було проголошено незалежність України від Польщі та Росії. Була визначена її державна територія та кордони. В Україні ліквідовувалося кріпацтво.

Мал. 8. Титульна сторінка конституції староукраїнською мовою. Оригінал зберігається в Російському державному архіві давніх актів⁴

Конституція зберігала владу гетьмана. Однак у незалежній державі мав скликатися тричі на рік козацький парламент – Генеральна рада. До цього представницького органу мала увійти Генеральна старшина – полковники і сотники, генеральні радники, представники від усіх полків, обрані відкритим голосуванням, а також послы війська Запорізького.

Державні доходи складалися з податків, що мали бути необтяжливими для громадян. Податковий утиск на бідних і вдів був обмежений. Усі прибутки та видатки мали контролювати поважні люди.

Застерігала конституція і від хабарництва посадових осіб. Передбачено було також свободу слова. Важливою

⁴https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9F%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B0_%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0.

частиною Конституції Пилипа Орлика узаконювалася турбота про права й вольності міст.

Генеральна влада обмежувала владу гетьмана й фактично перетворювала Україну в Конституційну монархію.

На жаль, Конституцію Пилипа Орлика не було втілено в життя. Орлик так і не зміг повернутися в Україну. На довгі роки, аж до кінця XX століття, тут продовжувала панувати Російська держава, яка не давала можливості розвиватися демократичним традиціям українців.

Пишаймося: Конституція Пилипа Орлика була однією з перших спроб прийняти демократичну конституцію у світі.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

Українська народна республіка (УНР) – демократична українська держава, яка існувала в Україні в 1917–1920 роках.

На чолі цієї держави стояла Українська центральна рада (УЦР). Вона виникла в березні 1917 року в Києві. Після проголошення незалежної Української народної республіки в січні 1918 року Центральна Рада стала Вищим представницьким законодавчим органом цієї держави.

Мал. 9. Центральна Рада під час проголошення першого Універсалу

Головою ради обрали Михайла Грушевського. В Українській центральній раді були представники всіх національностей України, різних політичних партій. УЦР створила орган виконавчої влади – Генеральний Секретаріат. Рада приймала Універсали УНР, ухвалювала закони, прийняла конституцію УНР, затвердила герб, гімн і прапор УНР, ухвалила закони про випуск українських грошей і про громадянство⁵.

«Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» – зазначено в Конституції Української Народної Республіки, 1918 рік. У той історичний період це був перший у світі документ, ґрунтований на демократичних нормах такого рівня, де задекларовано рівність чоловіків і жінок.

На наших землях жінки вперше змогли голосувати в період утворення УНР. Тоді ж вони отримали право бути обраними. Адже за часів Австро-Угорщини жінки не брали участі у виборах.

На початку діяльності УЦР серед 115 її членів було 11 жінок.

Жінки переважно опікувалися соціальною, культурною, освітньою сферами, займалися доброчинністю, захистом прав жінок, їх залучали до організаційних справ, до формування основних державних документів.

НОВІ ВІДПОВІДІ НА СТАРІ ЗАПИТАННЯ

РОЗПОДІЛ ВЛАД ТА БАЛАНС ПОВНОВАЖЕНЬ

Ми вже розглядали вище, що для демократичної форми правління важливим є принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

⁵Що таке демократія? Словник-посібник для школярів ІГС. <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2002/02/demokr.pdf>

Це класична схема, яка передбачає, що єдина державна влада складається із її окремих гілок, що мають власні повноваження, відмінні способи формування.

Як правило, такий підхід до поділу державної влади на її складові, закріплюється в Конституції держави, яка досить детально регулює систему органів, їхні повноваження, порядок формування та способи їхньої діяльності. Ключовим завданням такого поділу влади є створення запобіжників, аби жодна з гілок влади, жодна посадова особа не змогла перебрати на себе невластиві повноваження і не стала таким чином диктатором, не обернула необмежену владу на шкоду народу.

Отже, три гілки державної влади:

Законодавча – парламент (не залежно від назви інституції) – це орган законодавчої влади, який ухвалює закони, що, своєю чергою, є обов'язковими для виконання іншими органами влади, якщо такі закони є конституційними.

Парламент – це представницький орган, який формується на основі прямих виборів. Саме парламент представляє весь народ і від імені народу ухвалює закони, встановлює податки, затверджує бюджет, має вплив на формування інших органів влади, зокрема виконавчої та судової.

Виконавча влада – Уряд / Державна адміністрація. Залежно від країни уряд може бути або колегіальним органом, що формується парламентом після виборів у парламентських республіках, або одноособовим, який очолює і формує Президент, але на основі чітких процедури та за участі парламенту. Уряд – виконує, ухвалені парламентом закони та бюджет. Саме Уряд розпоряджається фінансовими та майновими ресурсами держави і тому здебільшого саме в Уряді виникає спокуса надмірно посилитись, саме тут найчастіше вини-

кають корупційні скандали. Тому парламент має ще таку важливу функцію, крім творення законодавства, як парламентський контроль над Урядом. Парламент не може втручатись безпосередньо в роботу Уряду, але має право заслуховувати звіти міністрів та всього уряду про ситуацію в державі чи в окремих сферах і на цій основі може навіть приймати рішення про відставку Уряду чи якогось міністра.

Судова влада – ієрархічна система судів у різних сферах юрисдикції. Завдання суду розгляд справ щодо порушення законів різними суб'єктами – фізичними чи юридичними особами, органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування. В системі судів в різних країнах є суд, до компетенції якого належить розгляд питань щодо конституційності законів, які ухвалює парламент. Це може бути Конституційний Суд, як в Україні, чи Верховний Суд, як у США. Але наявність такого вищого судового органу є важливим стримуючим фактором, який не дає змоги перебрати на себе зайвих повноважень самому парламенту чи Уряду, через парламентську більшість.

К Історія знає різні приклади, як відхід від принципу розподілу влади призводить до жорстоких диктатур. Найяскравіший приклад – Німецька республіка в 30-х роках ХХ століття. Партія Адольфа Гітлера на загальних виборах у Рейстаг 05.03.1933 року отримує 45 % голосів, що не достатньо для отримання більшості, проте Гітлер вносить у парламент законопроект про передачу Уряду права на ухвалення законів самотійно, поза парламентом. 23.03.1933 року парламент голосує за такий закон і відтак законодавча та виконавча влада концентрується в Уряді на чолі з канцлером – Адольфом Гітлером. А далі почалось класичне захоплення всієї влади – заборона інших партій, цензура

преси, посилення поліції і переслідування опозиції. Все закінчилось страшною війною, яка забрала життя за різними підрахунками від 50 до 80 млн людей.

Тут не спрацював інструмент стримувань і противаг: слабкість опозиції в парламенті, на здатність тодішнього Президента протистояти Канцлеру – все це стало наслідком надмірної підтримки народом популістичних ідей націонал-соціалістичної партії Німеччини, яка на виборах спекулювала складною економічною ситуацією в країні та пропонувала прості способи її вирішення.

Це показовий приклад, як можна використати демократичні процедури на шкоду самій демократії і встановлення диктатури.

Подібна ситуація була і в Україні у 2010 році, коли обраний на відкритих та чесних виборах Президентом України Віктор Янукович, розширив свої повноваження на основі сумнівного рішення Конституційного Суду України, що за кілька років завершилось революцією проти встановлення диктатури.

Уже у 2020 році події на вулицях міст Білорусі, коли проти Президента Олександра Лукашенка вийшли сотні тисяч громадян, також є результатом того, що О. Лукашенко, через парламент провів зміни до Конституції Білорусі, які дали змогу йому балотуватись на пост президента понад два рази і мати надмірні повноваження.

Саме тому для стабільності демократії дуже важливими є не тільки чіткі правила розподілу влади в системі державної влади, але й відповідні демократичні традиції й усвідомлення виборцями свого вибору. Помилковий вибір може дуже погано закінчитись для народу, який здійснив такий вибір.

Виборче право

Демократія і вибір завжди поруч. Усі демократичні суспільства побудовані на виборності органів публічної влади (за винятком конституційних монархій, де глава держави – монарх, який отримує владу за принципом

спадковості). В різних державах обирають різні органи за різними виборчими системами.

Всюди обирають прямими виборами парламент (принаймні нижню палату), місцеві ради громад (муніципалітетів, комун, общин, гмін, каунті тощо). В окремих країнах обирають прямими виборами – мерів, губернаторів, шерифів, ради районів, регіонів...

Виборну демократію застосовують і під час формування органів громадського самоврядування – шкільні ради, батьківські комітети, правління громадських організацій. Голосуванням обирають лауреатів різних премій від Оскара до Шнобеля, визначають переможців конкурсу краси...

Проте так було не завжди. Виборчі права спочатку були досить обмеженими, вибори часто були непрямими.

Представництво не було єдиним радикальним нововведенням у демократичних ідеях та інституціях. Не менш революційними були нові відповіді, запропоновані в XIX–XX століттях на деякі основні питання, згадані раніше.

Одне з важливих подій стосувалось питання – хто повинен мати право голосу? У XIX столітті вимоги до власності (статків) для голосування були зменшені й остаточно скасовані. Виключення жінок із тих хто має право голосу все частіше оскаржувалось, не в останню чергу самими жінками. Починаючи з Нової Зеландії, в 1893 році, все більше і більше країн надавали жінкам виборче право й інші політичні права, і до середини XX століття жінки були повноправними та рівними членами в суспільному житті майже в усіх країнах, які вважали себе демократичними, хоча Швейцарія залишалась останньою західною республікою, де жінки не мали права голосу до 1971 року. А от у деяких арабських країнах це сталося лише у 2000-х. Одними з останніх були Кувейт, ОАЕ і Саудівська Аравія. Хоча, для прикладу, у Туреччині жінки отримали право голосу ще 1926 року, у Лівані – 1952 року.

Мал. 10. Ліндон Джонсон підписує «Закон про громадянські права», Вашингтон, округ Колумбія, 2 липня 1964 року. За його спиною видно Мартіна Лютера Кінга

Зараз ми живемо у ХХІ столітті. Чи всі питання виборчої демократії вже вирішено? Здається, що демократія – це живий організм, який постійно розвивається, тому одні проблеми, які залишаються в минулому, не означають, що не будуть з'являтися нові.

От наприклад, низка європейських країн створила Європейський Союз, який зараз є досить інтегрованим об'єднанням зі своїми органами, які обирають. Наприклад, Європарламент. Тепер громадяни Німеччини, Польщі, Естонії чи Болгарії обирають депутатів парламенту, який поширює свою юрисдикцію на всі країни ЄС. В ЄС тепер немає кордонів, віз, поляк може жити і працювати у Франції, а француз у Литві. Чи мають вони право впливати на місцеву владу громади, де вони тепер живуть? Непросте запитання. З одного боку – вони ж не громадяни цієї країни, а з другого – вони жителі саме цієї громади, а не тієї материнської з якої приїхали в іншу країну. Відтак тепер у ЄС дотримуються правила, що жителі країн ЄС голосують на місцевих виборах

за місцем свого постійного проживання, не залежно від громадянства.

Подібна ситуація виникла і в Україні після окупації Росією Криму і частини Донбасу. Окупація призвела до появи середині нашої країни близько 1,5 мільйона людей вимушених переселенців. Значна частина з цих людей ще вірить про своє повернення на малу батьківщину, але вже понад 5 років вони живуть в інших містах і селах. Тому вони мають право на участь у місцевих виборах, але часом таке право може призвести до зміни в управлінні громадою, якщо переселенців виявиться більше, ніж постійних жителів.

Усе це не є простими питаннями, але демократичні способи їх вирішення шляхом діалогу, пошуку компромісів на основі справедливості й урахування інтересів як більшості, так і меншості.

Про різні види виборчих систем ми будемо говорити детальніше далі.

З розвитком політичних систем, участь у виборах, формування органів виконавчої влади за результатами виборів усе більше стала орієнтуватися на стійкі, організовані, об'єднані певними спільними ідеями щодо майбутнього розвитку своїх країн чи громад, утвореннями, які називаються партіями.

За сотні років існування політичних партій змінилося багато партійних назв, з'являлись та зникали різні ідеології, змінювались підходи до партійного членства, але досі партії відіграють на виборах у демократичних суспільствах визначальну роль.

На жаль, у нових національних демократичних системах, що тільки формуються, партійне будівництво не надто успішне, партії часто стають лише такими собі «кооперативами для виборів». І це характерно не лише для країн Африки, такі процеси відбуваються і в Україні.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Політичні партії сьогодні – основні учасники виборчих перегонів у більшості країн світу. Україна також знаходиться в періоді становлення власної багатопартійної системи. Партійна реклама на телебаченні, в Інтернеті, на бордах уздовж доріг ще не означає, що українські партії є стійкими ідеологічними утвореннями, адже історія партійного будівництва у світі налічує вже не одне століття. Загалом історія стверджує про міжпартійну боротьбу ще в часи Римської республіки. Проте сучасна історія становлення партійних систем у різних країнах почалась значно пізніше.

Історія демократичних урядів у XVIII–XIX століттях була позначена двома іншими важливими подіями: піднесенням політичних партій і страхом «тиранії більшості».

У XVIII столітті члени представницьких зборів у Великобританії та багатьох інших демократичних країнах почали організовуватися в політичні фракції. Зрештою ці фракції стали повноцінними політичними партіями. Основними функціями партій були відбір кандидатів для обрання на державні посади й організація підтримки (або опозиції) політиці прем'єр-міністра або президента в законодавчих органах.

Більшість політичних лідерів до XIX століття сприймали партії з підозрою. Справді, найбільш поширеною думкою про партії наприкінці XVIII століття було те, що вони є глибокою небезпекою для демократії, принаймні з двох причин. По-перше, стверджувалося, що партія за визначенням є групою, інтереси якої вужчі за інтереси країни загалом. Тому цілі, які вона переслідує, будуть принаймні інколи несумісні із загальним благом.

По-друге, тоді вважали, що існування фракцій підтримує демократичні уряди.

Так уважали більшість делегатів Конституційної конвенції США, країни, яка сьогодні є чи не зразком класичної двопартійної моделі.

У ті часи один із батьків-засновників США Джеймс Медісон писав, що «нестабільність, несправедливість і розгубленість», внесені фракціями, – це «смертні хвороби, від яких народні уряди всюди загинули».

Однак незабаром Медісон зрозумів, що в умовах представницької демократії неминуче створюватимуться політичні партії. Крім того, після того, як була сформована перша політична партія США – Федералістська партія, Медісон уважав, що для перемоги над політикою федералістів, проти якої він рішуче виступив, повинна існувати інша партія. Медісон навіть прийшов до думки, що партії корисні для демократії, оскільки вони допомагають організувати членів законодавчих органів, тим самим допомагаючи більшості взяти верх над меншістю.

До кінця XIX століття майже загальновизнано було, що існування незалежних і конкурентних політичних партій є елементарним стандартом, якому повинна відповідати кожна демократія.

Міжпартійна боротьба за отримання влади на основі виборів та демократичних процедур з одного боку є певним гарантом від захоплення влади силою, а відтак дестабілізації суспільства, а з іншого, часом ця боротьба перетворюється на самоціль і спрямовується на фізичне знищення своїх опонентів. Яскравим прикладом тут є історії із становленням комуністичних режимів у різних країнах. Усюди, де комуністичні партії отримували владу, вони робили все для того, аби знищити опозицію навіть фізично. Особливо це яскраво було видно на прикладі Радянського Союзу, Китаю, Північної Кореї, Куби, Камбоджі.

Тому гарантією стабільності демократичних систем є не тільки багатопартійність, але й розподіл повноважень у системі державної влади, вільна преса.

В Україні історія становлення та розвитку багатопартійної системи є значно коротшою, ніж в інших європейських державах. Обумовлено це тривалим періодом бездержавності та перебування України у складі недемократичних імперій, передусім Російської імперії та Радянського Союзу, у якому зародки багатопартійності були знищені ще в кінці 20-х, початку 30-х років XX століття.

Починаючи з 1990 року, в Україні почали утворювати різні політичні партії, було ухвалено закон «Про політичні партії в Україні⁶», який дав таке визначення політичній партії: «Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах».

Із цього визначення ми можемо побачити ключові ознаки партії і її відмінності від інших громадських об'єднань: перше – це об'єднання людей; друге – вона має певну загальнонаціональну програму розвитку, яку планує втілити в життя; третє – бере участь у виборах і різних політичних заходах; четверте – є зареєстрованою в порядку, визначеному українським законодавством.

Якщо якоїсь складової не вистачає, таке об'єднання громадян не можна називати партією. В Україні зареєстровано понад 340 партій, щоправда участь у виборах беруть не всі, тому реальних партій, які створені саме з метою отримання влади є значно менше.

⁶<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

Історично партії мали свою чітку політичну ідеологію: одні – виступали більше за рівність, перерозподіл власності, великі податки, їх відносили до партій лівого – соціалістичного, соціал-демократичного політичного спектру; інші – виступали за більше свободи, мінімальне втручання держави в економіку, низькі податки, їх відносили до правого політичного спектру – республіканців, консерваторів. Потім появились партії, основною ідеєю яких стало мінімальне втручання в довілля – їх стали називати зеленими. За останні роки відбувається все більше стирання відмінностей між партіями і навіть назви вони починають змінювати так, що не зрозуміти, якої ідеології дотримується така партія. Особливо це стало модним в Україні, де з'явилися нові партії з такими назвами: «Сила і честь», «Слуга народу», «За майбутнє», «Батьківщина», «Самопоміч», «Сила людей», «За життя»...

У Сполучених Штатах досі традиційними партіями є Демократична та Республіканська, в Європі досить сильними залишають соціал-демократи, християнські-демократи, соціал-демократи, зелені, ліберали, лейбористи, консерватори (Велика Британія). Проте Європу також зачепила мода на нові партії з назвами рекламного характеру, а не ідеологічного – «П'ять зірок» в Італії, «Йоббік» в Угорщині, «Альтернатива для Німеччини», «Громадяни в гніві» у Німеччині.

Новітні рекламні технології, які стали домінувати на виборах, здається все більше стимулюють появу партій із комерційними назвами, які простіше «продавати» виборцям, що навряд чи йде на користь демократії.

ТИРАНІЯ БІЛЬШОСТІ

«Я вважаю, що є більше випадків скорочення свободи людей шляхом поступових і тихих зазіхань владних структур, ніж шляхом насильницьких і раптових узурпацій», – Джеймс Медісон, один із батьків-засновників США.

У XVIII–XIX століттях більшість політичних лідерів у демократичних країнах вважали, що виборче право не повинно поширюватися на всіх дорослих, оскільки не на всіх із них можна розраховувати, що вони використають свої голоси розумно та відповідально. Зокрема, ці лідери побоювалися, що надання голосу представникам нижчих класів призведе до тиранії більшості, у якій будуть порушені права меншовласницької меншини та відібрано в них їхнє багатство. Як одного разу сказав Бенджамін Франклін, державний діяч і винахідник: «Демократія – це два вовки і ягня, які голосують, що їсти на обід».

 Справді, запровадження виборчої демократії, де всі громадяни країни мають однакові виборчі права, для правлячого класу – власників земель, підприємств, банків, виглядало досить ризикованим. Адже можна було припустити, що на виборах переможуть представники класів, у яких немає власності взагалі або вона досить скромна. Відтак така більшість може запустити механізм законного позбавлення прав великих власників і стати «тиранією більшості».

Цей страх перед «тиранією більшості» поступово зник, оскільки політичні лідери в різних демократичних країнах зрозуміли, що права й інтереси багатих, а також інтереси інших меншин можуть бути захищені введенням гарантій до конституції країни. Такі гарантії можуть містити:

- додавання в конституцію законопроекту про права (див. англійський Білль про права та Білль про права США);
- вимагати більшості голосів – таких як дві третини або три чверті замість половини голосів плюс один – за конституційні зміни й інші важливі види законодавства;
- розділити виконавчу, законодавчу та судову владу на окремі гілки влади так, щоб жодна гілка не набула занадто багато влади (див. Система публічної влади в Україні: короткий огляд);
- надати незалежній судовій владі повноваження перевіряти дії законодавчої, виконавчої й адміністративної влади та

визначати, чи відповідають такі дії конституції. Дії, визнані непослідовними, визнаються неконституційними, а отже, нікчемними;

- прийняти конституційні гарантії значної автономії штатів, провінцій або регіонів (див. про федералізацію).

ЩО ТАКЕ ФЕДЕРАЦІЯ?

Федерація – це союз, об'єднання державних утворень, тобто держави, які володіють власним суверенітетом, укладають між собою договір щодо утворення єдиної держави. Водночас вони передають значну частину свого суверенітету новоутвореній федеральній державі, залишаючи за собою значні повноваження. У суб'єктів федерації є свої конституції, свої парламенти, уряди, вони мають право на власне законодавство у визначених конституцією федеральної держави сферах.

- передбачити децентралізацію управління територіальним громадам.⁷

ЩО ТАКЕ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ?

Система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління (Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – Ст. 260).

К Децентралізація – це передача значних повноважень від державних органів органам місцевого самоврядування, причому таким чином, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що є найближчими до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш ефективно.

- або прийняти пропорційну виборчу систему, при якій голосування за кандидатів проводиться за партійними списками. Розподіл мандатів між партіями здійснюється

⁷<https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2014/06/federde-centr-ukrussait-1.pdf>.

відповідно (пропорційно) до кількості голосів виборців, поданих за кожний партійний список.

До кінця XIX століття багато демократичних країн прийняли ці та інші конституційні положення, які розширяли поняття «демократії» разом із розширенням прав на участь у виборах, а також були спрямованими на захист інтересів меншості.

Поступово абсолютна більшість держав світу отримали виборчі системи, які дозволяють право голосу для всіх своїх громадян, забезпечують вільне волевиявлення (принаймні за законом), а їхнє законодавство побудоване так, аби права та законні інтереси різних груп населення були належним чином захищеними.

 На практиці з цього демократичного правила є досить багато винятків. Є країни, у назві яких наявні слова «демократична» та «республіка», які насправді не є демократичними. В таких країнах правляча партія часто забороняє існування інших партій, обмежує свободу слова, вводить тотальний контроль над громадянами, забороняє створення громадських організацій, а іноді взагалі знищує фізично опонентів режиму. Часом такі режими встановлювали завдяки силовому захопленню влади, але переважно все відбувалося на основі законних процедур.

Наш сусід, Російська Федерація, яскравий приклад держави, де є всі необхідні для демократії атрибути – парламент, уряд, суди, конституція, партії, але насправді вільних виборів тут немає, для чинного президента запровадили конституційні зміни, які дозволяють йому бути обраним на необмежену кількість разів, опозиціонери або вже загинули, або в еміграції.

ДЕМОКРАТІЯ У ХХ–ХХІ СТОЛІТТІ

Протягом ХХ століття кількість демократичних країн у світі різко зросла. На початку ХХІ століття більше третини країн світу були повноцінними демократіями, а ще одна шоста мала принаймні деякі демократичні інститути. Разом ці демократичні та майже демократичні країни містили майже половину світового населення. Що зумовило це стрімке розширення демократичних інститутів?

ЗБОЇ НЕДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМ

Мабуть, найголовнішим був той простий факт, що до кінця ХХ століття всі основні альтернативи демократії зазнали краху. Після того, як Німеччина й Австро-Угорщина зазнали поразки від демократичних союзників у Першій світовій війні, їх монархічні й аристократичні уряди були повалені, і люди перестали вірити, що монархія й аристократія є законними формами правління. Фашизм також втратив будь-яку легітимність після поразки Італії та Німеччини у Другій світовій війні й особливо після того, як злочини, скоєні нацистським режимом, стали широко відомими. Комунізм радянського зразка втратив майже всю свою привабливість після розпаду Радянського Союзу в 1990–1991 рр. Подібні невдачі сприяли поступовому зникненню військових диктатур у Латинській Америці в 1980–1990-ті роки.

У ХХІ столітті у світі залишилося не так багато жорстоких диктатур, але вони є і створюють у своїх державах проблеми для власного народу. На жаль, виявилось, що загальнови-знані рецепти демократичних систем, які утворились у Європі та Північній Америці не завжди вдається запровадити у країнах Африки, Азії, де національні традиції та цінності суттєво відрізняються від європейських. На цих континентах можна побачити сьогодні принципово різні моделі, які дають різні результати.

Яскравий приклад – дві Кореї. Республіка Корея (Південна Корея) та Корейська Народно Демократична Республіка Корея (КНДР). КНДР є типовою комуністичною диктатурою, Південна Корея – демократія. Різниця в рівнях розвитку цих країн просто разюча.

Мал. 11. Корейський півострів уночі

Як можна побачити з малюнка, економічний розвиток сучасних країн суттєво залежить від режиму правління. Диктаторські режими (автократичні, комуністичні) не можуть забезпечити розвитку своїх держав і благополуччя своїх жителів.

РИНКОВА ЕКОНОМІКА

Важливим фактором успіху демократії стало всесвітнє зростання вільної ринкової економіки.

У багатьох недемократичних країнах економіка була сильно централізованою і значною мірою перебувала під контролем уряду. Уряд планував, що виробляти, скільки, хто має цим займатися, які повинні бути ціни. Все це виглядало ніби привабливо, але насправді заводило економіку у глухий кут.

Виробляли не те, що потрібно людині, а те, що заплановано. Отримували замовлення на виробництво ті, хто мав кращі зв'язки з державним плануванням. Це приводило до того, що економіка не розвивалась, один і той же продукт виготовляли багато років, хоча вже давно був морально застарілим.

Зараз мало хто вже пам'ятає, що в часи СРСР пральні машини були лише двох типів і їх виробляли десятиліттями без жодної модифікації, але і вони були в дефіциті.

У демократичних країнах із ринкової економікою така ситуація не може навіть з'явитись, адже, якщо є попит, обов'язково знайдуться ті, хто почнуть виробляти пральні машини і, аби виграти перед конкурентом, їхня машина буде кращою, ніж попередня. Саме так розвиваються виробництва товарів, що потрібні людям. Тут варто також зауважити, що на відміну від тоталітарних суспільств із плановою економікою, основні прибутки виробники отримують не за рахунок штучно створеної монополії, а завдяки випуску нового товару, який через свою затребуваність і відсутність такого ж на ринку, можна продавати значно дорожче від собівартості.

Щоправда конкуренцію витримують не всі. Ще років 10 тому фірму NOKIA вважали лідером на ринку мобільних телефонів, її продукція була найкращою і гарно продавалась. Але ця компанія не врахувала тенденції розвитку мобільної телефонії – перехід на безкнопкові апарати, а також конкурентну боротьбу Apple та Samsung.

У недемократичних суспільствах і неринкових економіках політичні лідери використовували свій доступ до економічних ресурсів, щоб винагородити своїх союзників і покарати своїх критиків. Коли деякі з цих країн прийняли вільні ринкові економічні реформи, їхня економіка поступово стала децентралізованою, а економічна сила політичних лідерів занепала.

Окрім того, деякі умови, які важливі для успішного функціонування ринкової економіки, також сприяли розвитку демократії: доступ до достовірної інформації, відносно високий рівень освіти, легкість особистого пересування та верховенство права.

Напевне саме тому ринкова економіка та демократія йдуть поруч. Як тільки якась складова дає збій, відразу це відображається і на іншій складовій.

К Яскравий приклад взаємозв'язку ринкової економіки та демократії – Венесуела. Демократичні вибори привели до влади популістів, які, аби виконати свої популістські обіцянки, почали тиснути на економіку не ринковими методами. Це привело до скорочення економічної активності, браку найпростіших товарів і продуктів харчування. Все нові і нові адміністративні впливи на економіку не давали результату, погіршувалась економічна ситуація, а за нею і політична. Мільйони біженців уже покинули цю країну через голод, бідність і політичні переслідування.

Мал. 12. Черга за продуктами у Венесуелі⁸

⁸ Джерело <https://korrespondent.net/world/3973190-sotsyalizm-vodytelia-avtobusa-venesuela-pry-maduro>.

Водночас зростання та процвітання широких верств населення й особливо розвиток середнього класу створювали вимоги до збільшення економічної свободи та більшої демократії.

К На півдні США є місто Ногалес⁹, яке розділене навпіл кордоном між США та Мексикою. В американській частині міста доходи на одне домогосподарство понад 30 тисяч доларів на рік, а в мексиканській лише 10. В американській частині – чисто, безпечно, люди всі мають освіту, діти ходять у школу, є хороші лікарні та спортивні заклади. З мексиканського боку зовсім інша картина – безробіття, занепад, злочинність. Американська частина міста – частина демократичної країни, мексиканська – частина країни, де демократія ще не стала вагомим фактором державного та суспільного розвитку.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Стійкість демократичних систем дуже сильно залежить від наявності чи відсутності політичної культури в цих країнах.

Протягом XX століття демократія продовжувала існувати в деяких країнах, незважаючи на періоди гострої дипломатичної, військової, економічної чи політичної кризи, які мали місце під час світової економічної кризи в 1929 р. і тривали приблизно до 1939 р. Вживання демократичних інститутів у цих країнах частково можна пояснити існуванням у їхніх суспільствах культури, що має спільні демократичні вірування та цінності. Такі речі формуються на ранньому етапі життя від старших поколінь, тим самим вкладаючись у погляди людей на себе, свою країну та світ.

⁹ Детальніше про це можна прочитати в книзі «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності», Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Київ, 2017.

США пережили жахливу економічну кризу 30-х років без втрати демократичних інститутів і традицій, натомість у країнах, де демократична культура слабка або її немає, як це було у Веймарській республіці Німеччини чи в Італії, демократія була набагато вразливіша, і це призвело до повернення недемократичних / тоталітарних режимів через інструменти демократії.

Політична культура, яка формувалась у демократичних країнах упродовж останнього століття, зараз піддається складним випробовуванням. Основною причиною тут стало тотальне домінування інформаційного простору над усіма іншими просторами. Гасло «той хто володіє інформацією, володіє світом» набуло нових обрисів – «той, хто вправно поширює потрібну йому інформацію, володіє світом». Щохвилини люди отримують масу інформації з джерел, які раніше не існували, і це тепер не газети і навіть не телевізор, а Інтернет із тисячами різних ресурсів, які з'являються і зникають щоденно. Непереверену інформацію, маніпуляції, а іноді просто відверту брехню подано як правду, що заплутує людей, створює квазіреальність, яка не відповідає реальності.

А що тут говорити про демократичні системи, які не мають тривалих традицій? Вони зараз найбільше потерпають від цього агресивного моря інформаційного шуму. Це часто призводить до того, що на виборах стали перемагати нікому не відомі політичні сили чи персонажі, йде у відставку чи в політичне небуття політик, який зробив багато доброго для країни, але якого інформаційно знищили.

Саме тому ключовий елемент демократії «свобода слова» в сучасному часі стає елементом знищення демократії її ворогами. Про фейки та маніпуляції далі буде більш детально.

СУЧАСНІ СИСТЕМИ ДЕМОКРАТІЇ

Різниця між демократичними країнами в історичному досвіді, розмірах, етнічному та релігійному складі та інших факторах призвела до значних відмінностей у їхніх політичних інститутах. Сьогодні існує так багато різних форм демократії і демократичних країн у світі. Немає двох однакових систем і жодна із систем не може бути прийнятою як «модель». Існують президентські і парламентські демократії, федеральні або унітарні; демократії, які використовують пропорційну систему голосування, і ті, які використовують мажоритарну систему; демократії, які одночасно є «демократичними» монархіями, і так далі.

Одна річ, яка об'єднує сучасні системи демократії і яка також відрізняє їх від стародавньої моделі, – це участь у політиці представників народу¹⁰.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМИ

Класична президентська система – це США. Саме тут Президент є не тільки главою держави, а й главою виконавчої влади, адміністрація Президента є Урядом.

Ця модель дуже добре працює у США, але зовсім не так добре в інших країнах світу.

Президентська система є досить простою для розуміння людьми: ми обрали президента і саме він за все відповідальний! Людей не надто цікавить, яка конфігурація партій у парламенті, оскільки саме президент очолює виконавчу владу, а власне виконавча влада забезпечує нормальне існування держави. Щоправда, навіть у президентських системах існує баланс повноважень між президентом і парламентом. Тут парламент може достроково усунути президента з посади за процедурою «імпічменту», якщо той пору-

¹⁰<https://www.coe.int/uk/web/compass/democracy>.

шує закони, чи скоює злочин. Президент у таких системах, зокрема у США, не має права законодавчої ініціативи – тобто він сам не може внести законопроект на розгляд парламенту; також президенту доводиться узгоджувати з парламентом низку кадрових призначень. Президент не може розпустити парламент. Така система є досить швидкою на реагування на різні виклики зовнішнього та внутрішнього характеру, хоча її ефективність дуже сильно залежить від політичної культури чи традицій демократії у країні.

Коли колишні європейські колонії в Латинській Америці й Африці стали незалежними, багато з них прийняли президентську систему управління, подібну до системи США.

Сильні президентські системи існують у більшості країн Латинської Америки й Африки. Проте часто в цих країнах демократія є досить сумнівною. Вибори президента є вкрай ризиковими для країн, оскільки ставки на цих виборах є надзвичайно великі – переможець отримує все чи майже все. Тому змінити президента на виборах не так просто, вибори підлаштовують так, що як правило перемагає чинний глава держави, аж поки він не помре чи його не скинуть під час перевороту.

К *Президент Уганди Мусавені править країною 34 роки, Президент Зімбабве правив країною 30 років, Президент Білорусі Олександр Лукашенко – 26 років і знову «обрався» на черговий термін, не зважаючи на не прийняття виборів значною кількістю білорусів.*

На відміну від США та постколоніальних країн Латинської Америки, а також Африки, більшість європейських країн прийняли парламентську систему.

У парламентській системі лідера уряду, прем'єр-міністра, не обирають окремо від членів законодавчої влади, як це є в президентській системі. Натомість партія, яка набирає найбільшу кількість місць у законодавчому органі, формує уряд

самостійно або в коаліції з іншими партіями, а її лідер стає прем'єр-міністром. У багатьох країнах, які використовують парламентську систему, є також глава держави, роль якого може бути суто церемоніальною. Главою держави може бути спадковий монарх, як у Великобританії, Іспанії та Нідерландах, або президент, якого обирає парламент, як в Ізраїлі чи за більш складними процедурами, як у Німеччині чи Італії.

У парламентській системі головним у системі виконавчої влади є прем'єр-міністр чи голова уряду. Уряд є результатом домовленостей у парламенті. Якщо якась партія має абсолютну більшість – вона формує однопартійну більшість, якщо ні, то створюється коаліція партій і формується коаліційний уряд, де різні міністри можуть бути висуванцями від партій, які створили коаліцію. В парламентській системі, особливо в умовах подрібненості партій, часто дуже складно сформувати уряд через амбіції партійних лідерів, і сам уряд може бути досить нестійким, оскільки вихід однієї з партій з урядової коаліції веде до відставки уряду, часто це закінчується достроковими виборами парламенту.

Загалом парламентська модель на перший погляд виглядає більш демократично збалансованою, але не можна забувати, що в парламентських моделях при однопартійній більшості скочування до авторитаризму може бути серйозною загрозою. Приклади Німеччини й Італії перед Другою світовою є дуже показовими, так само зараз виглядає досить непросто ситуація в Угорщині. Так само в умовах багатопартійності можливі часті зміни уряду, що, наприклад, тривалий час було в Італії, де уряди змінювались майже щороку. Натомість у Німеччині нинішня голова уряду – пані Меркель, на посаді канцлерки перебуває вже понад 15 років! До речі тут варто зауважити, що в більшості президентських системах існує обмеження на обрання не більше двох термі-

нів підряд, у парламентських системах такого обмеження щодо голови уряду немає.

Є низка країн, які мають свої власні змішані системи, які називають або президентсько-парламентськими, або парламентсько-президентськими, залежно від того, президент чи парламент мають більший вплив на формування уряду.

Першість у цій змішаній системі належить Франції, яка має досить цікаву систему, що поєднує елементи як президентської, так і парламентської систем. Тут президента обирають за допомогою прямих виборів, проте є і прем'єр-міністр, який очолює уряд і який, як правило, є лідером парламентської більшості, хоча в історії Франції були випадки, коли діяв уряд меншості за підтримки президента.

Така французька модель політичної системи поширилась на постсоціалістичні країни, які після розпаду СРСР і краху соціалізму почали творити свою систему публічного управління. До таких країн належить Польща, Литва, Росія, Білорусь, Україна, Грузія...

ФЕДЕРАЛЬНА¹¹ Й УНІТАРНА СИСТЕМИ

Унітарна чи федеративна? Коли говорять про окремі держави, можна почути, що Франція то унітарна країна, а от Німеччина – федерація. Чому так склалось, у чому принципові відмінності цих систем? Як завжди, почнемо із США.

Із понад 200 держав, які існують на нашій планеті, лише 24 – федеральні, а в Європі є тільки 5 федерацій.

США найбільш відома демократична федеральна система, оскільки Конституція розподіляє владу між центральним / національним урядом та урядами штатів. Цей розподіл влади чітко виражений у 10-й поправці до Конституції, яка говорить, що, «Повноваження, що не передано цією

¹¹ Детальніше про федерації тут:
<https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2014/06/federdecentr-ukrussait-1.pdf>.

Конституцією Сполученим Штатам і не заборонено нею окремим штатам, належать відповідно штатам або народодові».

Коли ви дивитесь американські фільми про поліцію, можна побачити, як будуються відносини між федеральною кримінальною поліцією та поліцією штату чи шерифом, можна звернути увагу, що в одному штаті людина має право носити з собою пістолет, а в іншому – це кримінальне порушення. В одних штатах за низку тяжких злочинів є смертна кара, а в інших немає. Федерація означає, що в державі одночасно діє національне і регіональне законодавство, водночас у різних частинах федерації воно може суттєво відрізнитись. Усе це ускладнює управління державою, а часто створює додаткові проблеми громадянам, які можуть вільно подорожувати країною і не знати про відмінності законодавства, таким чином ставати порушниками поза власною волею.

На відміну від США, уряди більшості європейських країн є унітарними системами, оскільки в них вся державна влада належить національному уряду.

Нинішні федерації утворилися двома способами. Перший – це об'єднання колишніх колоній у федеральну державу. На жаль, історичні приклади показують, що такі об'єднання були створені в результаті війни з метрополією або між собою. Класична схема такого утворення – Сполучені Штати Америки, Канада, Мексиканські Сполучені Штати, Індія. В Африці – Нігерія, Ефіопія

Другий спосіб – утворення федерацій із дрібних князівств і королівств, що були незалежні одне від одного, але належали до одного народу. Часто таке об'єднання відбувалося через війну, коли домінуюче королівство ставало об'єднувальним чинником, утворюючи нову державу.

Цікавими прикладами тут є Німеччина й Австрія. Німеччина пройшла крізь період роздробленості, а потім

завдяки Пруссії утворила монументальну німецьку державу. Після її поразки у Другій світовій війні країни-переможці розділили Німеччину на федеральні утворення, щоб не допустити її чергового посилення та створення нової загрози Європі.

Аналогічна ситуація і з Австрією. Після періоду роздробленості на теренах Центральної Європи Австрія зцементувала малі князівства в імперію, після розпаду якої утворилось багато нових держав, а сама Австрія вже після Другої світової війни, як і Німеччина, під патронатом окупантів стала нейтральною федерацією. Проте варто пам'ятати, що Німеччина й Австрія є державами одного народу й автономія їхніх земель є територіальною, досить штучною.

Оскільки федерація – це об'єднання, то якщо зазирнути в історію, ми там не знайдемо жодного випадку, коли унітарна країна добровільно розділилася б на федеральну.

Як правило, процес відбувається навпаки – федеральні держави або розпадаються, або все більше централізуються.

В Європі федерації найстійкіші та найрозвиненіші серед федерацій. Їх лише п'ять: Німеччина, Австрія, Швейцарія, Бельгія, Боснія і Герцеговина. Королівство Бельгія – це федерація, яка складається із двох частин, між якими існує постійне напруження, і якби не Брюссель – столиця об'єднаної Європи, – напевно чи ця країна існувала б досі.

Ще одна європейська федерація – Боснія та Герцеговина – це уламки федеративної Югославії, яка розпалася з жорстокою війною.

Чехословаччину спіткала така ж доля, щоправда, без війни.

Індія й Ефіопія також є федеративними державами, які напевно чи можна назвати надто стабільними, ці держави мають свої втрачені території і періодичні проблеми взаємовідносин між собою і центром.

Єдиний позитивний приклад федерації, що справді створилася як об'єднання в Європі – це Швейцарія. І це виняток, який підтверджує правило. Основна відмінність Швейцарії – це наявність гірського ландшафту на її кордонах і всередині. Гори створюють природні кордони, а значить існує початкова природна автономність кантонів – квазідержав, у яких теж не безхмарна історія стосунків. Проте вони об'єдналися і стали стійкою федеративною структурою, що називається конфедерацією, але за всіма ознаками це федерація, фактором стабільності якої є широка децентралізація. Сучасна стабільність Швейцарії є значною мірою результатом і позицією країн-сусідів, для яких було важливо мати територію спокою для переговорів між собою і збереження власних фінансів у період перманентних військових конфліктів.

Тому, коли хтось розказує про необхідність федералізації України, він просто не знає історії, а також особливостей виникнення й існування федерацій.

В унітарних системах управління виглядає простішим і зрозумілішим, ніж у федеративних. Законодавство є однаковим по всій території країни. Повноваження органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування також однакові. Унітарні країни так само можуть бути або демократичними, як і федеративні, або не демократичними. В унітарних країнах часто органи місцевого самоврядування мають значно більше автономії, ніж подібні органи у федеративних системах.

Україна зараз, після реформи місцевого самоврядування, яку було здійснено впродовж 2014–2020 років, є глибоко децентралізованою державою й органи місцевого самоврядування територіальних громад мають більше повноважень і менше обмежень, ніж подібні органи, наприклад, у Німеччині.

ПРОПОРЦІЙНА ТА МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Ми вже говорили неодноразово про те, що демократія – це насамперед можливість людям вільно обирати органи влади на національному та місцевому рівнях. Відбувається таке обрання на основі періодичних виборів за наперед встановленими законом правилами, які є досить детальними, а іноді аж надто складними. У виборчих законах законодавець намагається записати багато різних регулювань, які б не давали переваги якимось кандидатам чи партіям, ще до голосування, чи мінімізували фальшування результатів голосування. Але для нас дуже важливим є розуміння, за якими виборчими системами проводяться демократичні вибори і в чому принципова різниця між ними.

У світі є декілька десятків виборчих систем, але всі вони є похідними чи варіаціями двох основних: мажоритарної та пропорційної.

Найстаріша виборча система – *мажоритарна*, оскільки вона виглядає найпростішою і найбільш справедливою.

Мажоритарна виборча система – система виборів, за якої перемагає той зі списку кандидатів, хто отримав більше голосів у певному виборчому окрузі. Тобто ви голосуєте за конкретну людину, відмічаючи його прізвище в бюлетені. Мажоритарна виборча система може застосовуватись в одномандатному та багатомандатному округах. Також вона буває абсолютної та відносної більшості.

Приклад 1: мажоритарна виборча система в одномандатному окрузі відносної більшості.

У виборчому бюлетені три кандидати:

1. Пронько
2. Шевченко
3. Коваль
4. Петрів

За власним уподобанням ви вибираєте одного – Пронька, інші голосували за інших. Після підрахунків голосів виявило-

ся, що за Пронька проголосувало 20 %, Шевченка – 45 %, Ковалья – 25 %, Петріва – 10 %. Обраним слід вважати Шевченка, адже він отримав більше голосів за будь-кого іншого з кандидатів.

Приклад 2. Мажоритарна виборча система в одномандатному окрузі абсолютної більшості. За цією системою переможцем є той кандидат, який набрав абсолютну більшість голосів – понад 50 % тих, хто взяв участь у голосуванні. У нашому випадку, ніхто з кандидатів не був би обраним, оскільки навіть за Шевченка проголосувало лише 45 % виборців. Для визначення переможця в такій системі слід провести другий тур, у якому беруть участь два кандидати, які набрали найбільше голосів – це в нашому випадку Шевченко та Коваль. Переможцем другого туру буде визначено того, хто отримає більше голосів.

Приклад 3. Мажоритарна система відносної більшості в багатомандатному окрузі. Це система, де в одному окрузі обирають, наприклад, 3 депутати. Якщо розглянути наш випадок, то обраними будуть три кандидати, які набрали більше голосів, відносно інших кандидатів – Шевченко, Коваль і Пронько.

Кожна із цих систем має свої переваги та недоліки. Мажоритарна система відносної більшості добре працює в умовах двопартійної моделі, коли на виборах кандидатів лише 2 і дуже погано в багатопартійних моделях, коли кандидатів багато. В цьому випадку часто переможцями стають кандидати, підтримка яких визначається лише кількома відсотками голосів.

Пропорційна виборча система – система виборів, за якою депутатські мандати розподіляються між списками політичних партій пропорційно кількості голосів, поданих за списками.

Розрізняють тут закриті та відкриті списки. У випадку закритих списків ви голосуєте не за конкретну людину, а за конкретну політичну партію.

Наприклад, до бюлетеня включено назви таких партій:

1. НСУ
2. УНП
3. ППР
4. УКП

Якщо за результатами голосування ці партії отримають відповідно: НСУ – 10 %, УНП – 50 %, ППР – 5 %, УКП – 35 % голосів, то й кількість місць у парламенті чи місцевій раді розподілиться між партіями пропорційно до кількості голосів. Депутатами стають по черговості у списку. Наприклад, якщо список у раду має 100 прізвищ, і отримав він 20 % голосів, то депутатами стають перші 20 кандидатів із списку.

У випадку відкритих списків, виборець у списку партії може сам проставити номери кандидатів у списку. Депутатом стають ті, хто набрали найбільше голосів виборців. Така система виглядає більш справедливою щодо розподілу мандатів, але і більш складною для виборця.

Більшість європейських країн використовують різні варіанти пропорційної виборчої системи, також подібні системи застосовує Австралія, Нова Зеландія, Японія та Південна Корея.

ДВОПАРТІЙНІ ТА БАГАТОПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

Ми вже згадували, що сучасні демократичні системи базуються на значній ролі політичних партій, які є головними учасниками виборів парламенту та місцевих рад. У демократичному світі чітко ідентифікуються дві системи участі партій у політичному житті держави: двопартійна та багатопартійна / плюралістична.

Двопартійна система (її ще називають англо-саксонською) – передбачає домінування в політичному житті двох потужних політичних партій, які змагаються за владу, одна з них перебуває при владі, а інша – в опозиції. Перемога однієї з партій забезпечує парламентську більшість, стабільність уряду, робить ефективною його працю, створює умови для громадянської єдності. Партія, що програла на виборах, становить основу опозиції. Коаліційні уряди досить рідкісні у двопартійних системах, хоча кожна з двох партій сама по собі може бути і коаліцією.

Двопартійні системи найчастіше з'являються в ситуаціях, коли виборча система, яка використовується в голосуваннях, помітно зменшує можливості третьої і менших партій, наприклад, у ситуаціях, коли кількість голосів, отриманих партією загалом по країні, прямо пропорційна кількості місць, які партія отримує в парламенті. Така ситуація, наприклад, буває під час виборів по одномандатних округах¹². Цю систему використовують у Сполучених Штатах і Великій Британії, але надзвичайно рідко трапляється в решті світу.

Багатопартійна система – політична система, при якій може існувати безліч політичних партій, що теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості місць у парламенті країни¹³.

Багатопартійні системи притаманні європейським країнам, де досить рідко буває, що уряд формується винятково однією політичною силою, яка на виборах отримала абсолютну більшість голосів. Загалом вважають, що така модель

¹²https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0.

¹³https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0.

більш адекватно представляє інтереси всіх виборців, хоча водночас ускладнюється робота й уряду, й парламенту.

ЗНАЧЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

Чому «народ» повинен правити? Чи справді демократія перевершує будь-яку іншу форму правління? Історія, особливо історія ХХ століття, демонструє, що демократія однозначно має ряд особливостей, які більшість людей, незалежно від їхніх основних політичних переконань, уважали б бажаними:

1) демократія допомагає запобігати правлінню жорстоких і злих автократів;

2) сучасні представницькі демократії не ведуть війни між собою;

3) країни з демократичними урядами, як правило, процвітають, ніж країни з недемократичними урядами;

4) демократія має тенденцію сприяти людському розвитку, який вимірюється за станом здоров'я, освіти, особистого доходу й інших показників, більш повно, ніж це роблять інші форми правління.

Інші риси демократії також є бажаними для більшості людей, хоча деякі вважають їх менш важливими, ніж вказані вище ознаки:

5) демократія допомагає людям захищати свої основні інтереси;

6) демократія гарантує своїм громадянам основні права, які недемократичні системи не надають і не можуть надавати;

7) демократія забезпечує своїм громадянам ширший спектр особистих свобод, ніж інші форми правління.

Нарешті, є деякі особливості демократії, які деякі люди, критики демократії, взагалі не вважали б бажаними, але які є справді важливими для людини у вільному суспільстві:

8) лише демократія надає людям максимум можливостей жити за власним вибором;

9) лише демократія надає людям максимальну можливість нести моральну відповідальність за свій вибір і рішення щодо державної політики;

10) лише в умовах демократії може бути відносно високий рівень політичної рівності.

Незважаючи на ці переваги, критики демократії існували з давніх часів. Мабуть, найбільш стійким їх звинуваченням є те, що більшість людей не здатні брати участь в уряді змістовно або компетентно, оскільки їм бракує необхідних знань, розуму, мудрості, досвіду чи характеру. Платон стверджував, що найкращим урядом буде аристократія «царів-філософів», чия сувора інтелектуальна та моральна підготовка зробила б їх однозначно кваліфікованими для управління. Думка про те, що народ загалом не в змозі керувати собою, підтримували не лише королі й аристократичні правителі, але й політичні теоретики, релігійні лідери й інші органи влади. Ця точка зору була поширеною в тій чи іншій формі у світі протягом більшої частини записаної історії до початку XX століття, і з того часу на неї найчастіше посиляються противники демократії в Європі й інших країнах, щоб виправдати різні форми диктатури й однопартійності.

У часи СРСР з'явилась теза, що «навіть кухарка може управляти державою», і під цю тезу на так званих виборах у СРСР висували кандидатами по одному на один округ представників «кухарок», «доярок», «трактористів»... Вони справді сиділи в залі засідань Верховної Ради СРСР, голосували за закони, які писали комуністичні спеціалісти і за якими потім сотні тисяч жителів СРСР були розстріляні, а мільйони засуджені до таборів і гинули на грандіозних будовах соціалізму.

Безсумнівно, критики демократії існуватимуть, доки існують демократичні уряди. Проте досі ніхто не придумав кращої за демократію системи державного управління.

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

На початку XXI століття демократичні країни та демократія загалом зіткнулися з низкою викликів, деякі з яких були давніми проблемами, а інші – більш недавнього походження.

МІГРАЦІЯ

Після Другої світової війни міграція до країн Західної Європи, Австралії та США як легальна, так і нелегальна, різко зросла. Прагнучи врятуватися від бідності, насильства чи пригноблення на Батьківщині та, як правило, не маючи освіти, мігрантів зазвичай брали на роботу у сферах послуг або сільському господарстві. Різниця в мові, культурі та зовнішньому вигляді між групами мігрантів і громадянами країни перебування, а також зазвичай поширене уявлення про те, що мігранти забирають роботу у громадян і користуються дорогими соціальними послугами, зробив міграцію гарячою дискусією в багатьох країнах.

Проте в повоєнний період ці хвилі мігрантів були вкрай необхідними для відбудови економіки, а самі мігранти намагались адаптовуватися до нової Батьківщини, працювали на різних роботах і народжували дітей. Далі відбулася дещо дивна ситуація, народжені у Франції чи Німеччині діти мігрантів стали громадянами цих країн, але значною мірою не змогли реалізувати себе в уже рідному для них суспільстві через нестачу освіти і втрату мотивації до важких робіт, як це робили їхні батьки. Це призвело до зростання правопорушень серед цих категорій громадян і появи нових напружень у суспільстві цих країн. Нова хвиля масової міграції, яка розпочалась через війни в арабському світі, лише поглибила проблеми.

У деяких випадках антимігрантські настрої сприяли появі або зростанню радикальних політичних партій і рухів у Франції, Німеччині, США.

ТЕРОРИЗМ

Акти тероризму, вчинені в демократичних країнах або проти їхніх інтересів в інших частинах світу, відбуваються зі збільшенням частоти, починаючи з 1970-х років. У Сполучених Штатах відбулося мало терактів до теракту у Всесвітньому торговому центрі в Нью-Йорку 1993 року, тоді вибухнула бомба, яку встановили терористи, внаслідок чого загинуло 6 людей, близько 1000 постраждали. Напад, який стався 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку, був набагато руйнівнішим і вбив близько 3000 людей. Потім були теракти в Парижі та Лондоні.

У відповідь на такі події, особливо внаслідок терактів 11 вересня, демократичні уряди прийняли різні заходи, спрямовані на посилення здатності поліції й інших правоохоронних органів захищати свої країни від тероризму. Деякі з цих ініціатив спричинили нові обмеження громадянських і політичних свобод громадян і, відповідно, були розкритиковані як неконституційні або невідповідні іншим чином демократичним принципам.

Реагування на загрозу тероризму загрожує балансу між імперативами забезпечення безпеки та збереження демократії.

Дослідження походження терористів-смертників у розвинених країнах показує, що це здебільшого діти мігрантів, які народились у країні, яку вони потім атакували. Знову ж таки це відбувається через їх не інтегрованість у культуру та суспільство цих країн, що потребує пильної уваги їх урядів.

МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ

Незважаючи на те, що демократіям вдалось вирішити більшу кількість проблем, з якими вони стикалися, залишались деякі проблеми, які навіть сама найбільша демократична держава не могла вирішити сама по собі (міжнародний поділ праці, міжнародна економічна інтеграція, політичні

стосунки між країнами, глобалізація міжнародних відносин). Після Другої світової війни низка країн ініціювали створення різних міжнародних інституцій, зокрема ООН (1945), які уберегли б країни від нового страшного конфлікту в майбутньому. На переконання засновників ООН, таких глобальних конфліктів можна буде уникнути за умов, що всі країни будуть поважати права людини, дотримуватися демократичних способів управління та постійно комунікувати між собою, узгоджувати свою політику в різних сферах. Кількість міжнародних організацій та їх обов'язки швидко зростали протягом XX століття.

Міжнародна організація – об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій, спрямованих на вирішення певних спільних питань чи організації проєктів. Уряди діють від імені своєї держави і представляють її інтереси, дотримуючись поваги її суверенітету¹⁴.

Основні функції міжнародних організацій:

- 1) вони є інструментами зовнішньої політики окремих держав;
- 2) арена для дискусій членів організації;
- 3) у межах своєї компетенції беруть участь у створенні юридичних норм;
- 4) слугують одним із найважливіших каналів міжнародної соціалізації для держав, що прагнуть вступити до них;
- 5) беруть участь у регулюванні тієї чи іншої форми світогосподарських зв'язків.

Існує поділ міжнародних організацій за критерієм функціонального типу та географічного масштабу діяльності. За географічним поширенням міжнародні організації поді-

¹⁴https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

ляють на глобальні – ООН, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світову організацію торгівлі (СОТ), Червоний хрест, Римський клуб, Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і деякі інші, та регіональні – Європейський Союз (ЄС), Північноамериканська асоціація вільної торгівлі (НАФТА), Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) та інші.

За функціональною спрямованістю організації поділяють на організації загальної компетенції і спеціальної компетенції, у яких одна з функцій є головною, а решта (якщо вони є) – допоміжні, наприклад:

- Військово-політичні організації: Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Західноєвропейський союз (ЗЕС), АНЗЮС тощо.

- Міжнародні економічні об'єднання: Світова організація торгівлі (СОТ), Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), НАФТА.

- Валютно-фінансові організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний Валютний Фонд (МВФ).

- Наукові організації: ЮНЕСКО, Пагуошський комітет тощо.

- Технічні: Європейське космічне агенство та ін.

- Спортивні організації: ФІФА, МОК.

- Ще є правозахисні, гуманітарні, релігійні та інші.

Зараз складно уявити сучасний світ без цих глобальних міжнародних організацій. Різні країни на різних етапах свого розвитку намагаються до них долучитись. Так Україна стала членом Ради Європи, членом СОТ, членом багатьох інших міждержавних організацій, водночас вона входить до більшості найавторитетніших глобальних організацій. Назавжди в історії України залишиться той факт, що вона була серед 51 країни-засновника, які в 1945 році підписали Статут Організації Об'єднаних Націй. Свої взаємовідносини з міжнародними організаціями наша країна прагне будувати на

принципах рівноправності, справедливості, демократичності і дотримання національних інтересів¹⁵.

Стратегічною метою України є вступ до Європейського Союзу. Модель Європейського розвитку є для нас найближчою і зрозумілою. Прагнення України до членства в ЄС та НАТО закріплене в українському законодавстві.

ПЕРЕХІД, КОНСОЛІДАЦІЯ, РОЗБИВКА

Для багатьох країн, які здійснили перехід до демократії наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, виклики та проблеми, що стоять перед демократією, були особливо гострими. Перешкодами на шляху успішної консолідації демократичних інститутів були такі економічні проблеми, як широко розповсюджена бідність, безробіття, величезна нерівність у доходах і багатстві, швидка інфляція та низькі або негативні темпи економічного зростання. У країнах із низьким рівнем економічного розвитку також зазвичай бракувало великого середнього класу та добре освіченого населення. У багатьох із цих країн поділ населення на антагоністичні, етнічні, расові, релігійні чи мовні групи ускладнив мирне управління політичними розбіжностями. В інших широке втручання держави в економіку, поряд із різними факторами, призвело до широкої корупції урядовців. Багато країн також не мали ефективної правової системи, що робило громадянські права вкрай небезпечними та дозволяло зловживання з боку політичної еліти та кримінальних елементів. У цих країнах ідея верховенства закону не була добре встановлена в панівній політичній культурі, у деяких випадках через постійні війни чи довгі роки авторитарного правління.

¹⁵<http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1358/1/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>.

Тому цілком можливо, що в деяких країнах авторитарні системи, можливо, існуватимуть певний час і у XXI столітті. У деяких країнах, які здійснили перехід до демократії, нові демократичні інститути, ймовірно, залишаться слабкими та неміцними. Інші країни можуть втратити демократичний уряд і повернутися до певної форми авторитарного правління.

Проте, незважаючи на ці негаразди, великі шанси, що в найближчому майбутньому дуже велика частка населення світу, у дуже великій частці країн світу, буде жити за демократичних форм правління, які продовжують еволюціонувати, щоб відповідати викликам як старим, так і новим¹⁶.

РІЗНИЦЯ МІЖ ДЕМОКРАТІЄЮ ТА ДИКТАТУРОЮ

У диктатурі одна людина чи невелика група людей утримує владу. У таких системах право не виконує свого призначення. Закон змінюється волею диктатора, іноді із формальним дотриманням процедур. Диктатори чи ті, хто керують, не висловлюють волю народу. Нацистська Німеччина на чолі з Гітлером, Уганда на чолі з Іді Аміном і колишній Радянський Союз є прикладами різного типу диктатури.

Усі диктатури авторитарні, тобто вони є управліннями, у яких ті, хто при владі, утримують абсолютну та безсумнівну владу над людьми. Цей уряд не дозволяє обговорювати свої рішення. Права та свободи слова, преси та об'єднання часто знищені.

Новітні диктатури часто є тоталітарними. Це означає, що уряд намагається отримати владу над всіма аспектами людських справ, а не лише керує державними справами. Вони можуть наказувати людям де жити, де працювати та скільки дітей мати. Ці уряди часто порушують людські права.

¹⁶<https://kids.britannica.com/scholars/article/democracy/29895>.

Авторитарні чи тоталітарні уряди можуть контролюватися військовими чи невеликою групою цивільних (приклад – комуністична партія колишнього Радянського Союзу, партія Червоних кхмерів у Камбоджі, яка призвела до загибелі майже третини населення цієї країни в 70-х роках минулого століття). Це також можуть бути монархії, де король, королева чи члени королівської сім'ї наслідують та користуються необмеженою владою.

Іноді диктатура виглядає як демократія та як контрольована народом. Люди голосують на виборах, але голосування чітко контролюється та кандидати виставляються тільки з однієї політичної партії – партії диктатора. Вибраний законний орган може навіть існувати, але він звичайно підтримує політичну диктатуру.

Багато диктаторів не є вибраними, але досягають влади силою. Деякі самі є військовими лідерами, інші використовують військових для досягнення контролю над урядом¹⁷.

Найдовше керувати своїми країнами диктатори, які захопили владу військовим шляхом – Франко в Іспанії, Піночет у Чилі. В окремих африканських країнах військові перевороти відбувались досить часто, з 60-х років минулого століття до сучасності в Африці відбулось понад 90 переворотів¹⁸.

¹⁷<http://www.wicc.net.ua/media/ostriv.pdf>.

¹⁸<https://112.ua/glavnye-novosti/kontinent-voennyh-perevorotov-chto-sluchilos-v-gabone-i-chto-etomu-predshestvovalo-476208.html>.

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ

Свобода та демократія, чи можливе одне без іншого?

Демократія без свободи, звичайно, неможлива. Але демократія – це свобода, що реалізується відповідно до встановлених правил і процедур, тому свободи без демократії не буває, вона перетворюється в хаос.

Демократію в державі забезпечують багато складових. Насамперед це збалансованість влади. Один із батьків-засновників Сполучених Штатів Америки понад 200 років тому вивів принцип величини влади (сили) уряду. За цим принципом **уряд повинен мати влади достатньо для того, щоб могли вберегти свій народ від зовнішніх ворогів і внутрішніх потрясінь, але не достатньо для того, щоб застосувати її на шкоду самому народові.**

Будуючи нову державу й дотримуючись принципу величини влади, американські громадяни заклали у свою Конституцію принцип розподілу влади. Щоб державна влада не була надмірно сконцентрована в одній особі чи в групі осіб, вони розділили її на три складові: законодавчу – парламент, виконавчу – президент (разом зі своєю адміністрацією є фактично урядом США) та судову – Верховний Суд і система судівництва на різних рівнях адміністративно-територіального устрою.

Система розподілу влади та наявність балансу стримувань і противаг між різними гілками влади притаманні зараз більшості демократичних держав. Ця система діє і в Україні.

Державну владу в Україні також здійснюють на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч.1. ст. 6 КУ).

Законодавча влада в нас уособлена Верховною Радою України (парламентом – у європейському розумінні), яка складається із 450 народних депутатів України, яких обирають громадяни прямими виборами один раз на 5 років. Щоправда, за певних умов Верховна Рада України може

бути розпущеною Президентом, що вже двічі було в історії незалежної України. Загалом саме Верховна Рада України є найбільш важливим для держави та суспільства державним органом, адже саме вона формує виконавчу владу в особі Уряду, який називається Кабінетом Міністрів України, призначає низку посадових осіб різних державних органів, ухвалює закони, згідно з якими утворюються та діють органи виконавчої, судової влади, органи місцевого самоврядування (ст. 85 КУ). Справді в українській історії саме Верховна Рада України знаходила вихід із драматичних ситуацій, які розгоралися взимку 2004–2005 та 2013–2014 років і увійшли в історію, як «помаранчева революція» та Революція Гідності.

Президент України є главою держави і виступає від її імені. Саме так написано у ст. 102 КУ. Варто зауважити, що в українській республіці Президент не є керівником виконавчої гілки влади, його повноваження в цій частині є досить обмеженими. Він насамперед відповідає за зовнішню політику та національну безпеку. Проте його роль, як політичного лідера нації, є досить високою. А у випадку, коли він спирається на депутатську більшість у Верховній Раді, то стає дуже сильним державним органом, від якого залежить не тільки зовнішня, але й внутрішня політика держави.

Уряд України. Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої влади (ст. 113 КУ). Саме Уряд є відповідальним за стан справ у державі, адже саме він готує більшість законопроектів, які ухвалює Верховна Рада України. Він готує і виконує державний бюджет, має забезпечувати розвиток економіки та здійснювати державну турботу щодо українців як усередині держави, так і під час їх перебування за кордоном. Для цього Уряд має необхідні повноваження, ресурси та систему органів – міністерства, служби, агенції та їхні територіальні органи на інших рівнях публічного управління. Загалом саме Верховна Рада визначає склад Уряду та при-

значає міністрів, але в українських умовах до цього процесу активно неформально залучається і Президент України.

Судова влада. В Україні по суті судова влада складається із власне системи судів, найвищим серед яких є Верховний Суд України (розділ 8 КУ) та Конституційного суду (розділ 12 КУ), як суду конституційної юрисдикції. До судової влади належить також система прокуратури (ст. 131-1 КУ), яку на національному рівні очолює Генеральний прокурор України.

Більш детально про систему влади в Україні тут:

Кожна складова державної влади має власні повноваження, за які вона не може переступати, бо це контролюється іншими складовими влади. Парламент – ухвалює закони та визначає суму коштів, необхідних на їхнє виконання та функціонування держави як системи; уряд – виконує ці закони, наповнює їх реальним змістом в витрачає визначені парламентом кошти на державні цілі; суд стежить за правильним та однаковим застосуванням законів на всій території країни, тлумачить закони за такої потреби і відстежує чи не виходять за межі власних повноважень органи та посадові особи інших гілок влади.

Йдеться про баланс законодавчої, виконавчої та судової влади. Якщо одна з гілок влади не зовсім розвинена, інші гілки перебирають більше влади на себе – баланс порушується.

Щоб краще зрозуміти механізм балансу, уявімо собі стіл із трьома ніжками, на якому стоїть ваш обід. Поверхня столу

з обідом – це держава, ніжки – відповідно законодавча, виконавча та судова влада. Припустимо, одна з ніжок столу стала коротша, ніж дві інші, або навпаки – одна подовжилася, – поверхня столу нахилиться й обід опиниться на підлозі. Так і з балансом гілок влади: якщо його порушено – владні структури працюють неефективно, всім недобре, «добра не ждять, не ждять сподіваної волі».

Щоб система діяла ефективно й давала гідні відповіді на виклики часу, з метою запобігти застою кадрів у всій системі управління значну частину органів і посадових осіб громадяни обирають на виборах. Тобто громадяни надають владу на виборах і на них забирають її в тих, хто не виправдав сподівань або не відповідає поточній ситуації на своєму місці й потребує заміни. Наприклад, у США обирають найбільшу кількість посад – від президента до шерифа чи до відловлювача бродячих псів і котів (і такі обрані посади є в окремих містечках США).

Враховуючи, що в ефективному функціонуванні влади в демократичній країні велику роль відведено виборам, можна сказати, що демократія – це ще й можливість обрати найкращих із багатьох. Для цього слід дотримуватися кількох правил:

- вибори мають бути періодичні, тобто такі, які проводять через певний проміжок часу і їх не можна скасувати;
- вибори мають бути вільні, тобто ніхто не може впливати на волю громадянина в його виборі під час голосування, це робить сам громадянин;
- вибори мають бути таємні – тобто виборець голосує так, що ніхто не знає за кого проголосував конкретний громадянин;
- вибори мають бути чесні – тобто не може бути допущено перекручення результатів голосування.

Ще однією особливістю демократичності й реальності вибору кращого з багатьох є те, що громадяни справді

повинні знати всіх кандидатів, а не лише деяких, і мають право знати різну інформацію про кожного, з різних джерел. А це можливе лише за умови свободи преси, свободи слова, свободи ведення агітації ЗА і ПРОТИ кандидата. Не буде на виборах бодай однієї із цих складових – годі сподіватися, що переможуть найсильніші, а вибори будуть демократичні...

У демократичних системах за століття їх існування вже напрацьовано болісний досвід, який застерігає – демократичні процедури можуть бути дуже вразливими до популізму та радикалізму. Люди, які завдяки демократичним процедурам – виборам, отримують усю повноту влади, можуть стати не меншими тиранами, ніж монархи чи диктатори, або можуть бути повними профанами в управлінні. І в першому, і в другому випадку – це дуже погано для всіх, а насамперед для народу, який завдяки своєму голосу обрав цих правителів. Досвіду маємо чимало – ще від Французької революції, де від демократії до кривавої диктатури пройшло всього кілька років, потім була Італія та Німеччина із встановленням фашистських режимів; Венесуела із тотальним дефіцитом усього, після періоду ситості; Зімбабве з астрономічною інфляцією...

Щоб не допускати таких кульбтів і вберегти суспільство від необачного вибору, демократичні системи застосовують кілька дуже важливих запобіжників:

1. Принцип поділу влади. Законодавча, виконавча, судова. Ніхто не має контролювати всі три гілки влади. Судова влада тут діє також, як арбітр між законодавчою і виконавчою. Встановлюються процедури відповідальності виконавчої влади перед парламентом, парламенту перед виборцями, через можливість його розпуску у випадках паралічу влади.

2. Принцип багатьох рівнів управління. Як правило, держава має ланковий адміністративно-територіальний устрій, на кожному рівні якого існують виборні представницькі

органи, які здебільшого формуються на основі різних виборчих систем і мають чіткі повноваження, що не пересікаються.

3. Принцип безперервності влади. Не може бути паузи влади між виборами. Органи, які змінюються після виборів, функціонують до моменту формування нових органів.

4. Принцип поступовості. Владні органи змінюються так, аби не допустити їх одномоментної заміни. Вибори на різних рівнях публічної влади відбуваються в різний час. Призначення окремих органів і посадових осіб здійснюється так, аби терміни їх повноважень не збігались із виборами органів, що їх призначають.

Саме дотримання цих принципів дає змогу будувати стабільні демократичні інституції, не мати провалів у публічному управлінні і вберігати суспільство від падінь у страшні економічні чи суспільно-політичні кризи.

Рада Європи, на основі детального вивчення кращих практик публічного управління в різних країнах світу, розробила рекомендації щодо 12 принципів доброго демократичного врядування, які варто застосовувати органам місцевого самоврядування у своїй діяльності.

12 ПРИНЦИПІВ ДОБРОГО ВРЯДУВАННЯ

«Добре врядування (англ. Good Governance) – це новітня концепція та модель публічного управління. У фокусі доброго врядування реалізація повноважень органів державної влади й органів місцевого самоврядування в тісній співпраці з громадськістю й усіма зацікавленими сторонами з метою зробити добро для громади. В ряді видань термін «good governance» перекладається як «належне врядування» або «добросесне врядування»¹⁹.

По суті, «добре врядування» означає управління, в основі якого лежать не тільки владні повноваження певних органів

¹⁹ http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Book_BenchmarkingDV-2_148x210_web.pdf.

публічної влади, а й їхня взаємодія з різними середовищами суспільства, в інтересах якого здійснюється це управління. Діалог, комунікація, відкритість у такому управлінні є не менш важливими, ніж фінансові ресурси.

Рада Європи, на основі детального вивчення кращих практик публічного управління в різних країнах світу розробила рекомендації щодо 12 принципів доброго врядування, які варто застосовувати органам місцевого самоврядування у своїй діяльності.

От ці принципи і можуть, і мають стати основою виборчої кампанії українських місцевих виборів 2020 року. Адже під кожен із цих принципів можна показати, що ви будете робити.

Принцип 1. Чесне проведення виборів, представництво й участь

Для чого:

для забезпечення реальних можливостей усіх людей мати право голосу в місцевій публічній діяльності. Це стосується не тільки проведення чесних виборів, але й застосування у практиці роботи органів місцевого самоврядування елементів громадської участі, елементів місцевої демократії – громадських слухань, зборів громадян за місцем проживання, консультативних опитувань, петицій, референдумів.

Індикатори: Місцеві вибори проводять відкрито та чесно, відповідно до міжнародних стандартів і національного законодавства і без будь-яких фальсифікацій.

Люди перебувають у центрі публічної діяльності та за чітко визначеними шляхами залучені до публічного життя на місцевому рівні. Всі чоловіки та жінки можуть мати право голосу під час прийняття рішень як безпосередньо, так і через легітимні посередницькі органи, що представляють їхні інтереси. Така широка участь базується на свободах волевиявлення / самовираження, зібрань та об'єднань.

Голоси всіх людей, враховуючи й тих, які належать до найменш захищених та найбільш вразливих груп, є почутими

та беруться до уваги під час прийняття рішень, ураховуючи й рішення щодо розподілу ресурсів.

Завжди має місце чесна спроба узгодити різні законні інтереси та досягти широкого консенсусу в пошуках того, що є найкращим в інтересах усієї громади та як цього можна досягти.

Рішення приймає воля більшості, водночас поважають права та законні інтереси меншості.

Під кожен із цих індикаторів ви можете дати свої реальні обіцянки. Наприклад, буде ухвалено положення про громадські слухання і передбачено проведення таких слухань із найбільш чутливих для громади питань (у кожного у громаді може бути свій перелік); будуть створені органи самоорганізації населення в кожному поселенні громади, які отримають певні повноваження щодо контролю вивезення сміття, стану доріг тощо.

Принцип 2. Зворотний зв'язок, чутливість

Для чого:

для забезпечення того, щоб місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування задовольняли законні очікування та потреби людей. Органи публічної влади мають постійно аналізувати впливи їх рішень на ситуацію, сприйняття рішень жителями громад, внесення необхідних коректив.

Індикатори: завдання, правила, структури та процедури пристосовані до законних очікувань і потреб людей. Послуги надають, а запити та скарги розглядають у прийнятні часові терміни.

Принцип 3. Ефективність і результативність

Для чого:

для забезпечення досягнення цілей у разі найбільш оптимального використання ресурсів. Визначення пріоритетів, застосування конкурсних процедур.

Індикатори: результати відповідають поставленим цілям. Наявні ресурси використовуються найкращим з можливих

способів. Системи управління ефективністю діяльності (Performance Management systems) дозволяють оцінити та підвищити ефективність і результативність послуг. Регулярно проводять аудити для оцінки та поліпшення діяльності.

Принцип 4. Відкритість і прозорість

Для чого:

для забезпечення публічного доступу до інформації та сприяння розумінню того, як реалізується місцева публічна діяльність. Кожен житель громади має мати можливість ознайомитись не тільки з рішеннями, але й проектами рішень ради.

Індикатори: рішення приймають і реалізують відповідно до правил і вимог чинного законодавства. Існує публічний доступ до всієї інформації, за винятком тієї, доступ до якої обмежено на підставі закону (наприклад, для захисту приватності чи забезпечення чесності процедури закупівель). Інформація про рішення, реалізацію політик і результати, є доступною громадськості в такий спосіб, який дає їй змогу ефективно стежити за діяльністю органів місцевого самоврядування та долучатися до неї.

Принцип 5. Верховенство права

Для чого:

для забезпечення справедливості, неупередженості та передбачуваності.

Індикатори: місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування дотримуються закону та рішень суду. Правила і нормативно-правові акти приймаються в установленому законом порядку та реалізуються неупереджено.

Принцип 6. Етична поведінка

Для чого:

для забезпечення того, щоб публічні інтереси переважали над приватними. Дотримання правил щодо конфлікту інтересів

під час розгляду й ухвалення рішень. Рівне і неупереджене ставлення до всіх жителів громади з боку посадових осіб органів публічної влади.

Індикатори: публічні цінності завжди переважають над індивідуальними інтересами. Існують ефективні засоби запобігання та боротьби з усіма формами корупції. Про конфлікти інтересів оголошують вчасно, а залучені до цього особи повинні утримуватися від участі під час прийняття відповідних рішень.

Принцип 7. Компетентність і спроможність

Для чого:

для забезпечення того, щоб депутати місцевих рад і публічні службовці могли добре виконувати свої обов'язки. Забезпечення підготовки та перепідготовки працівників для роботи в нових умовах. Мотивація та лідерство.

Індикатори: професійні навички тих, хто здійснює управління, постійно підтримують та вдосконалюють для покращення результатів їхньої роботи та впливу. Публічні службовці мотивовані і їх заохочують до постійного вдосконалення. Розробляють і використовують практичні методи та процедури для трансформування знань у спроможність і отримання кращих результатів.

Принцип 8. Інноваційність і відкритість до змін

Для чого:

для забезпечення отримання переваг від нових рішень і кращих практик. Застосування нових підходів до вирішення місцевих проблем на основі нових технологій, матеріалів, планування території.

Індикатори: проводять пошук нових та ефективних шляхів вирішення проблем, і перевагу надають сучасним методам пропозиції послуг. Існує готовність реалізовувати пілотні та випробовувати нові програми, а також вивчати досвід інших. Створюється сприятливий клімат для змін задля досягнення кращих результатів.

Принцип 9. Сталий розвиток і стратегічна орієнтація

Для чого:

для врахування інтересів майбутніх поколінь. Розвиток на основі ощадливого використання природних ресурсів.

Індикатори: потреби майбутніх поколінь беруть до уваги в поточній діяльності і політиці, а також вимогу щодо сталого розвитку громади. Рішення приймають з урахуванням усіх видів витрат, серед яких екологічні, структурні, фінансові, економічні чи соціальні, з метою запобігання передачі проблем і напруги наступним поколінням. Існує розгорнуте та стратегічне бачення майбутнього місцевої громади з розумінням того, що є необхідним для такого розвитку. Наявне розуміння проблем історичного, культурного та соціального характеру, на якому ґрунтується це бачення.

Принцип 10. Раціональне управління фінансами

Для чого:

для забезпечення розсудливого та продуктивного використання ресурсів держави і територіальних громад.

Індикатори: розміри платежів не перевищують вартості послуг, що надають, та занадто не скорочують попит, зокрема коли йдеться про важливі публічні послуги. Економічність спостерігається під час управління фінансами, зокрема під час взяття зобов'язань по кредитах і їхнього використання, під час оцінки ресурсів, прибутків і резервів та під час використання непередбачених прибутків. Розробляють багаторічні бюджетні плани в консультаціях із населенням. Здійснюють належну оцінку й управління ризиками, зокрема шляхом оприлюднення консолідованих рахунків та у випадку державно-приватних партнерств шляхом реалістичного розподілу ризиків. Місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування беруть участь у організації заходів із міжмуніципальної солідарності, чесно-го розподілу витрат і доходів, а також зменшення ризиків

(системи вирівнювання, міжмуніципальна співпраця, розподіл ризиків тощо).

Принцип 11. Права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість

Для чого:

для забезпечення того, щоб усі люди були захищеними і щоб жоден не був дискримінований або проігнорований.

Індикатори: у межах сфери впливу місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування права людини поважають, захищають і реалізують. Проводять боротьбу з дискримінацією за будь-якими ознаками. Культурне різноманіття вважають цінністю та постійно докладають зусиль для забезпечення того, щоб усі робили свій внесок у місцеву громаду, ототожнювали себе з громадою та не почували себе виключеними з неї. Пропагують соціальну згуртованість та інтеграцію слабо розвинутих територій вразливих груп населення. Забезпечують доступ до основних послуг, зокрема для найбільш незахищених верств населення.

Принцип 12. Підзвітність

Для чого:

для забезпечення того, щоб депутати місцевих рад та публічні службовці брали відповідальність та були відповідальними за свою діяльність.

Індикатори: всі учасники процесу прийняття рішень, колективні та індивідуальні, несуть відповідальність за свої рішення. Рішення повідомляють, пояснюють, також вони можуть бути оскаржені, якщо це необхідно. Існують ефективні засоби захисту від поганого управління та проти дій місцевої влади, що порушують громадянські права.

Добре врядування – реалізовується в інтересах усіх груп жителів громади: чоловіків і жінок; літніх і юних; здорових і з обмеженими можливостями. Наприклад, під час ремонту вулиці має бути враховано як її переходитимуть мами з візочками, діти

чи літні люди. Коли встановлюють тренувальне обладнання у громаді, то має бути передбачено обладнання для жінок і підлітків. Тому дуже важливим є те, чи передбачено публічне консультування з жителями громади ще до розгляду проєктів рішень місцевої ради в її регулятивних документах. Вони мають бути перевіреними на предмет відповідності цим принципам доброго врядування.

Саме тому, на нашу думку, місцева політика суттєво відрізняється від партійної, базованої на ідеології, яка реалізовується на рівні парламенту і втілюється в законах.

Місцева політика – це реальне творення безпечного та комфортного середовища для проживання людини у громадах, забезпечення жителів громад якісними публічними послугами і створення можливостей для розумного зростання громад.

У демократичній країні власне люди відповідальні за своє майбутнє, адже їхнє майбутнє залежить лише від двох чинників: власної праці та власного вибору.

Коли помилитись із вибором, то навіть власна праця вже не допоможе.

МІСЦЕВА ДЕМОКРАТІЯ Й УЧАСТЬ У НІЙ

Сучасні демократичні системи рухаються від «електоральних демократій» до «демократій участі». Це означає, що громадяни своєї країни не просто один раз на кілька років обирають представницькі органи влади, а беруть активну участь в управлінні значною частиною суспільних справ і в проміжок між виборами.

Для цього в різних країнах поступово запроваджують процедури, що передбачають попереднє громадське обговорення проєктів рішень, які планують до ухвалення органами влади; оцінку потреб конкретної громади під час підготовки стратегічних планувальних документів її розвитку;

створення та діяльність громадських органів за територіальною ознакою, які готують рекомендації щодо визначення місць паркування, пішохідних переходів, скверів у міських кварталах; досить буденними стають місцеві опитування жителів... Це все разом і складає «демократію участі». Ці процеси відбуваються і в Україні, яка має багато інструментів місцевої демократії чи демократії участі і які справді працюють.

Демократія участі стає успішною лише в децентралізованих демократичних системах, які мають потужне місцеве самоврядування. Україна і тут зараз є однією з провідних країн Європи, оскільки наша децентралізація є однією з найбільш успішних реформ у Європі.

Одним із ключових завдань реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яку ще називають децентралізацією, є передача повноважень і ресурсів громадам на місця, що зумовлює потребу в активізації та посиленні спроможності громадян безпосередньо або через демократично обрані ними органи вирішувати самостійно і під свою відповідальність місцеві проблеми. Проте мистецтво управляти власною громадою не є легким і потребує чималих знань як у сфері законодавства, так і у сфері розуміння традицій громади, потреб її мешканців, а також їх зацікавленості у долі своєї громади. Ні Президент України, ні Прем'єр-міністр України чи члени Уряду не придуть і не вирішуватимуть за когось проблемні питання у громаді. Фокусом уваги для пересічного громадянина має стати формування партнерських відносин із місцевою владою і здійснення нагляду та контролю за її діяльністю.

У нашій державі вже багато років у національному законодавстві закріплено власне правове регулювання механізмів місцевої демократії або інструментів прямої демократії. Процедури, за якими громада безпосередньо бере участь у

формуванні та реалізації місцевої політики, називають місцевою демократією чи демократією участі.

Завдяки механізмам громадської участі мешканці територіальних громад мають можливість домагатися врахування їхніх потреб, а також контролювати виконання обіцянок органів влади та їх посадовців, змусити депутатів місцевих рад дотримуватися передвиборчих гасел і програм, захищаючи інтереси громади демократичним шляхом.

Процес громадської участі в Україні регулюється нормативно-правовими документами різних рівнів: від Конституції і до рішень органів місцевого самоврядування.

Розглянемо коротко основні механізми громадської участі в управлінні громадою.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»²⁰ (від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР) визначає, зокрема окремі форми участі громадян у місцевому самоврядуванні й особливості їх застосування:

- місцеві референдуми (стаття 7);
- загальні збори громадян (стаття 8);
- місцеві ініціативи (стаття 9);
- громадські слухання (стаття 13);
- органи самоорганізації населення (стаття 14).

Окремі форми участі громадян описані законами, зокрема Законом України «Про органи самоорганізації населення»²¹ (від 11 липня 2001 року № 2625-III). Конституційне право громадян на звернення закріплено Законом України «Про звернення громадян»²² (від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР).

Звернення громадян – найпростіший і найпопулярніший спосіб спілкування громадян з представниками влади. За

²⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

²¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>.

²² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

допомогою цього механізму громадяни мають можливість (принаймні теоретично) певною мірою впливати на діяльність органів публічної влади, відстоювати свої права та законні інтереси.

Не варто під зверненнями громадян розуміти здебільшого їхні скарги або клопотання. У Законі «Про звернення громадян» визначено широкий перелік прав, які він покликаний забезпечити:

- можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами;
- вплив на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;
- відстоювання своїх прав і законних інтересів;
- відновлення прав і законних інтересів у разі їхнього порушення.

Право на звернення мають громадяни України, а також особи без громадянства в разі, якщо вони перебувають на території України на законних підставах.

Законом України «Про звернення громадян» (залежно від мети, яку хочуть досягнути громадяни) передбачено три форми звернення:

- **пропозиції (зауваження).** Це такий вид звернення громадян, де висловлюють поради, рекомендації щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюють думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної й інших сфер діяльності держави, а також суспільства (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян»);

- **заяви (клопотання).** Це такий вид звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їхніх прав та інте-

ресів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їхньої діяльності. **Клопотання** – це письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян»);

- **скарги.** Це такий вид звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян»)²³.

Давньою формою громадської участі, відомою ще з часів стародавньої Греції про яку ми говорили на початку нашого видання, є збори громадян.

Навіщо потрібні збори громадян за місцем проживання? Запитання не риторичне. Адже в місті (селі, селищі) є рада, міський (сільський, селищний) голова, виконком, які наділені відповідними повноваженнями для вирішення питань як усієї громади загалом, так і її окремого району, вулиці чи будинку. Проте насправді не завжди так буває. Деякі проблеми, що стали надзвичайно актуальними для мешканців окремого будинку, вулиці чи навіть мікрорайону, не хвилюють місцеву владу і не стають предметом розгляду її органами чи посадовими особами.

Та й значну частку своїх справ громадяни можуть вирішити самотійно, без втручання влади, якщо самі цього забажають, маючи відповідні механізми, як це зробити. Саме тут може знадобитися механізм, який у законі названо

²³ <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Gromadskaychast.pdf>.

як «загальні збори громадян». До компетенції зборів громадян Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» віднесено вирішення питань місцевого значення.

Практика застосування механізму зборів в українських містах поки що не надто багата, проте є приклади використання цього механізму громадянами для обрання домових комітетів, які стали важливим елементом підтримання порядку та збереження майна в багатоквартирних будинках. У селах на зборах ухвалювали рішення про самообкладення податком для вирішення конкретних місцевих проблем, наприклад, впорядкування кладовищ тощо.

Одним із способів домогтися розгляду у місцевій раді питання, яке зачіпає інтереси територіальної громади і належить до компетенції місцевого самоврядування, є місцеві ініціативи. Така можливість передбачена ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якої місцеву ініціативу, подану належним чином, розглядає місцева рада на відкритому засіданні, запросивши на нього членів ініціативної групи. Рішення місцевої ради за результатом розгляду місцевої ініціативи – оприлюднюється. Отже, місцева ініціатива – це можливість бути почутими, донести проблему до депутатів місцевих рад і показати громаді, яку позицію займає місцева влада щодо порушеної проблеми. Важливість цього механізму громадської участі полягає в тому, що вона дає право територіальній громаді ініціювати розгляд у місцевій раді будь-якого питання, що належить до її компетенції, яке є важливим для громади, але яке не виносять на розгляд ради через небажання це зробити з боку міського голови чи депутатів ради.

Громадські слухання – найбільш поширений механізм місцевої демократії в більшості демократичних країн. Наприклад, у США важко уявити собі розгляд будь-якого питання, що стосується використання території громади, запровадження нових правил щодо забудови чи благоустрою, співпраці між громадами

без попереднього обговорення цього питання на громадських слуханнях.

Адже громадські слухання – це насамперед діалог між місцевою владою та самою громадою. Саме діалог формує довіру громади до влади та стримує владу від необдуманих рішень.

В українських реаліях, відповідно до закону, громадські слухання – це зустрічі членів територіальної громади з депутатами та посадовцями місцевої ради, на яких громадяни висловлюють свою думку щодо планів і дій влади з вирішення проблем життєдіяльності громади.

Започаткування та розвиток взаємовигідної співпраці влади та громадськості, врахування інтересів суспільства під час підготовки та ухвалення владних рішень стало можливим завдяки такому механізму співпраці як громадські ради.

Про механізми громадської участі детальніше читайте в посібнику «Громадська участь / залучення громадян. Депутатська діяльність в округах» (навчальний модуль)²⁴

²⁴<https://www.csi.org.ua/publications/gromadska-uchast-zaluchennya-gromadyan-deputatska-diyalnist-v-okrugah-navchalnyj-modul>.

СВОБОДА СЛОВА ТА НЕБЕЗПЕКА МАНІПУЛЯЦІЙ

Ми вже говорили про це вище, що свобода слова, вільні засоби масової інформації є важливою і необхідною умовою для існування демократичних систем, адже щоб обрати гідного кандидата на виборах, виборцям потрібно знати про кандидата багато різного і з різних джерел. Це зрозуміло, оскільки офіційна біографія не дає відповіді на багато питань, які є важливими для вибору. Тому незалежні засоби масової інформації, висвітлюючи діяльність кандидатів, політиків, публікуючи аналітику, інформацію про різні події, показують реальний образ політика чи кандидата, що може означати його кар'єру, або політичне небуття.

Проте, на жаль, так буває не завжди. Засоби масової інформації можуть створити віртуальний образ політика чи кандидата, який не має нічого спільного із реальним. Люди попадають у полон ілюзій, обирають на посаду людину, яка взагалі не здатна до управління або є не моральною.

Кілька прикладів ролі засобів масової інформації в долі політиків, які варто прочитати:

Вотергейський скандал

17 червня 1972 року, за чотири місяці до президентських виборів в Америці, поліція Вашингтона заарештувала п'ятеро людей за підозрою в незаконному проникненні в готель «Вотергейт» – штаб-квартиру демократичної партії. Під час затримання в них відібрали фотоапарати й апаратуру для підслуховування. Під час розслідування справи були виявлені численні порушення закону з боку високопосадовців Білого дому та їх пряма участь у скандальному прослуховуванні опозиційної партії. Причетність Президента

Ричарда Ніксона спочатку не була доведена і його переобрали на другий строк.

Мал. 13. Готель «Вотергейт»

Однак згодом політичний скандал продовжився – журналісти газети «Washington Post» Боб Вудвард і Карл Бернстайн опублікували на сторінках видання сенсаційні матеріали, де було описано невідомі раніше деталі Вотергейтської справи. Нові відомості свідчили про те, що Президент Ніксон був особисто причетний до встановлення підслуховування і відповідно до шпionажу за конкурентом. Репортажі привернули увагу громадськості і Конгресу, було проведене спеціальне розслідування, під час якого підтвердилась причетність Ніксона. Палата представників конгресу почала підготовку до імпічменту Президента, однак він прийняв рішення самому піти у відставку – це сталося у серпні 1974 року. Це був перший в історії США випадок, коли Президент за життя достроково припинив виконання обов'язків. Вирішальну роль у цьому зіграли матеріали жур-

налістів газети «Washington Post», які згодом стали еталоном журналістських розслідувань²⁵.

1977 року відбулася знаменита серія інтерв'ю між Девідом Фростом, британським телевізійним журналістом, та 37-м Президентом США Річардом Ніксоном, у якій Ніксон зізнався, що винен у Вотергейтському скандалі та публічно вибачився перед американським народом за помилки, допущені в період правління, а також за зловживання владою.

Роль ЗМІ у виникненні й розвитку скандалу можна вважати визначальною. Американський дослідник Самуель Гантінгтон у доповіді, складеній для створеної в 70-х роках Тристоронньої комісії, писав: «У двох найдраматичніших внутрішньополітичних конфліктах преса періоду Ніксонівської адміністрації – конфліктах, викликаних опублікуванням документів Пентагона й Вотергейтом, – засоби масової інформації країни кинули виклик і завдали поразки главі виконавчої влади. Преса, фактично, зіграла провідну роль у тому, що дотепер не вдавалося жодному окремо взятому інституту, угрупованню або комбінації інститутів в американській історії – позбавити свого поста президента, що був вибраний менше двох років тому, домігшись підтримки більшості, що стала одною з найзначніших в американській історії»²⁶.

Злет і падіння Берлусконі

«Якщо Тебе не показують по телебаченню, то ти – ніхто», – так говорив Прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі, найбагатша людина Італії, тричі Прем'єр-міністр, який 17 років із пере-

²⁵https://www.washingtonpost.com/opinions/forty-years-after-water-gate-investigative-journalism-is-at-risk/2012/06/07/gJQArTzILV_story.html.

²⁶https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BB?fbclid=IwAR26fvzKJnhDGN0v3_NzjBTuKwNacSpp3Z20VpP4UloHe9li1vX-ulnl0Ys.

рвами правив країною. Саме таким гаслом він керувався протягом своїх років при владі. Телебачення в руках Берлусконі, за словами експертів, перетворилось на небезпечну агітаційну зброю, адже показували його дуже часто і не лише в ролі політика, але й успішного бізнесмена.

Початком створення медійної імперії Берлусконі став 1978 рік. Одразу ж після заснування компанії Fininvest Holding Company меткий італієць заснував першу національну комерційну телевізійну мережу Canale 5, а потім з'явилися ще два канали – Italia 1 і Retequattro. У подальшому володіння італійського олігарха почали зростати з космічною швидкістю: видавничі будинки Il Giornale і Mondadori, журнал Sorrisi e Calzoni TV. Згодом він розширив мережу свого бізнесу за межами Італії: у Франції мовив канал La Cinq, у ФРН – Telefun, а в Іспанії – Telechinco. Так дон Сильвіо стає найбільшим телемагнатом Європи, але, крім того, сімейство Берлусконі контролює через компанію Fininvest приватну корпорацію Mediaset, один із найбільших видавничих домів Mondadori та найбільшу фірму з продажу реклами Publitalia.

Проте національним героєм Італії Берлусконі зробило дуже вдале вкладення коштів у футбольний клуб «Мілан»: він придбав цей клуб у середині 1980-х років, коли той був у жалюгідному жебрацькому стані. Після тріумфальних виступів «Мілану» на футбольних чемпіонатах популярність самого Берлусконі злетіла до небувалих висот і відкрила шлях до політичної кар'єри. У момент політичної кризи у країні він створює партію «Вперед, Італія!» і з гаслом «“Мілан” переміг – і ви переможете!» йде на вибори і справді здобуває перемогу.

Відтоді вся телевізійна імперія Сильвіо Берлусконі починає працювати на політичну кар'єру свого творця і власника, а його політична кар'єра працює, своєю чергою, для прикриття телевізійної імперії. Коли ти, перебуваючи в Італії, вмикаєш телевізор, то доводиться дивуватися, наскільки часто Сильвіо Берлусконі

з'являється на італійських телеекранах. Він буквально скрізь – щось розповідає, комусь щось доводить і дає численні телеінтерв'ю.

Впродовж своєї кар'єри Берлусконі неодноразово притягували до суду за звинуваченням у приховуванні доходів і даванні хабарів, а також у зв'язках із мафією і незаконному фінансуванні передвиборчої кампанії.

Як Прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі припинив свою діяльність у 2011 році, коли в Італії був пік фінансової кризи. І виявилось, що всесильний і могутній Берлусконі неспроможний упоратися з ним.

Загалом же Берлусконі – наочний приклад того, як в інформаційну добу можна виявитися на вершині політичної влади, використовуючи свій контроль над вітчизняним телепростором. Але водночас – він і приклад того, що монополізація телебачення фактично в одних руках може стати імпульсом до монополізації істини навіть у країні з демократичними традиціями²⁷.

Як бачимо, не тільки в Україні можливе знищення старих і створення нових політиків через використання інформаційних технологій.

На сьогодні, коли особливо поширеними стають інтернет-ресурси та соціальні мережі, які взагалі не піддаються жодному державному нагляду, де немає реакційних колегій, де не діють стандарти журналістської діяльності, інформація може бути спотвореною або просто неправдивою. Її постійне тиражування, поширення через соціальні мережі може створювати хибні уявлення щодо реальності і великі групи людей можуть потрапити під вплив політичних шахраїв чи навіть злочинців. У цьому інформаційному хаосі розрізняють такі категорії інформації:

²⁷<https://detector.media/infospace/article/42170/2008-11-24-imperator-italiiskogo-telebachennya-silvio-berluskoni/>.

- **Дезінформація** – фальшива, свідомо створена для заподіяння шкоди людині, соціальній групі, організації чи країні, інформація.

- **Неправдива** – помилкова інформація, створена без наміру завдати шкоди, інформація, яка базована на ненадійному джерелі чи неправильному трактуванні отриманої інформації.

- **Спотворена** – інформація, що ґрунтується на реальних фактах, але проінтерпретованих так, щоб заподіяти шкоду особі, організації або країні.

Як боротись із таким негідним використанням інформації на шкоду суспільству та демократичним системам поки ще не зрозуміло. Це є новим великим викликом для демократії, але демократичні держави починають захищати себе та суспільство. Так, Німеччина, ухвалила закон, який запроваджує штрафи для платформ, які розміщують незаконний контент, зокрема наклепи й підбурювання до ворожнечі, та не видаляють його протягом 24 годин²⁸.

Сучасній людині досить складно розібратись у морі різноманітної, часом штучно створеної інформації, яка намагається впливати на людину, спонукати її до певних дій чи бездіяльності. Проте без розуміння того, що тепер будь-яку інформацію слід перевіряти з різних джерел, а не брати на віру, жити не вийде.

²⁸Eddy, M. and M. Scott (June 30 2017), Delete Hate Speech or Pay Up, Germany Tells Social Media Companies, New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/06/30/business/germany-facebook-googletwitter.html>.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ

Отже, демократія – це невичерпний космос. Вона не є чимось сталим і застиглим, оскільки постійно вдосконалюється, розвивається, надає можливість народам, що обрали шлях демократії, досягти значного розвитку та впорядкувати життя так, щоб жити в гармонії один з одним, із сусідніми державами, з природою.

Ми переконані, що лише за умов демократичного розвитку і наша рідна Україна буде демократичною, децентралізованою, згуртованою та конкурентоспроможною державою, де буде престижно жити й працювати, де будуть щасливі люди, енергійна та відповідальна влада, ефективна економіка й чарівна природа.

Для цього слід глибоко зрозуміти суть демократії, а також навчитися її будувати. Це нам під силу.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДЕМОКРАТІЇ

Демократичне суспільство – це суспільство, яким управляють громадяни як безпосередньо через розгляд найважливіших питань на референдумі, так і через обраних представників, котрі складають органи державної влади та місцевого самоврядування.

У демократичному суспільстві існує така система прийняття рішень, у яких узгоджують інтереси всіх громадян. Демократія дозволяє людям домовлятися один з одним, а не нав'язувати іншим свою волю.

Демократія – це набір механізмів, процедур і правил, іноді досить складних і заплутаних, що дозволяють співіснувати в суспільстві людям із різними інтересами, бажаннями, сподіваннями, відчуттями, світосприйняттям. Але якщо правила, процедури в суспільстві стають важливішими за людей, то таке суспільство перетворюється на бюрократичне: в ньому править не народ, а чиновники.

У демократичному суспільстві влада належить більшості, але інтереси меншості також захищені.

Громадянин – особа, за якою визнано громадянство держави і яка користується всіма правами людини і громадянина, гарантованими Конституцією та законами держави. На території держави всі люди, котрі перебувають тут на законних підставах, незалежно від громадянства, користуються всіма правами на рівні з громадянами цієї держави, за винятком окремих обмежень, визначених законом. Переважно це стосується обмежень на право участі у виборах чи набуття права власності на окремі види майна, наприклад, на землю.

Громадянин має знати свої громадські права і вміти їх захищати в законному порядку.

Демократична держава захищає права громадянина, хоч би де він перебував – у власній країні чи за її межами.

Громадянське суспільство – співтовариство вільних і рівних громадян, які живуть у демократичному суспільстві, де система влади збалансована не тільки її розподілом на законодавчу, виконавчу та судову, а й широкою активністю громадян, що об'єднуються в політичні партії, громадські та релігійні організації, профспілки, інші об'єднання за інтересами, де свобода слова й інформації є реальністю, а не декларацією.

Громадянське суспільство забезпечує існування широкого кола громадянських прав і свобод.

Громадяни в такому суспільстві можуть без обмежень об'єднуватися в численні громадські організації, профспілки, політичні партії, що діють в інтересах своїх членів, частини або всього суспільства відповідно до законів держави.

У розвинених державах «охоронцями» громадянського суспільства є преса та громадянські організації, які не дають владним структурам узурпувати владу.

Громадянські права і свободи – можливості, що їх надають суспільство і держава громадянам. Громадянські права й свободи забезпечують громадянам можливість брати участь у житті суспільства. Ніхто не може позбавити громадянина його права і свободи.

Виділяють такі права і свободи:

- право на життя, свободу й особисту недоторканність;
- повага до гідності;
- свобода думки і слова;
- свобода світогляду та віросповідання.

Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Кожному громадянину держава має забезпечити право на житло, на працю і на відпочинок.

В Україні основні права та свободи закріплено в Конституції України.

Запам'ятайте: словосполучення «*право на...*» означає тільки те, що ніхто не може вас обмежувати у праві на щось. Наприклад, «*право на працю*» не означає, що держава чи хтось інший мають надати вам роботу; але ніхто не може вас обмежити в пошуках роботи, погодитися на запропоновану роботу або відмовитися від неї.

Хоча держава повинна захищати права й свободи громадянина, проте ніхто не подбає про вас краще, ніж ви самі. Тому знайте свої права та вмійте їх захищати!

Ознаки демократичного суспільства:

- всі громадяни рівноправні;
- в суспільстві панує право;
- права громадян захищені законом;
- громадяни вільно обирають органи влади;
- органи влади відповідальні перед громадянами;
- суспільство визнає права меншості;
- влада поділяється на три гілки: виконавчу, законодавчу та судову.

Конституція (від латинського constitution – устрій) – основний закон держави, що обумовлює її суспільний і державний устрій, порядок і принципи представницьких органів влади, виборчу систему, основні права й обов'язки громадян. Конституція – основа всього законодавства певної держави.

Якщо уявити законодавство України у вигляді дерева, то Конституція – це стовбур дерева, а гілля, листя – це закони й інші нормативні акти.

В Україні закони змінюються досить часто. За винятком Конституції.

Вона майже незмінна. Щоб змінити Конституцію, вдаються до вельми складної процедури: на це потрібна згода понад 300 депутатів Верховної Ради; для зміни ж закону

вистачить 226 голосів. Усього в парламенті 450 депутатів. Проте у VIII та IX скликанні 423 депутатів у зв'язку із окупацією Автономної Республіки Крим і окремих територій Донецької та Луганської областей.

Із дня прийняття Конституції України в 1996 році в неї вносилися зміни 8 разів.

Інколи державні органи приймають закони, постанови, накази, що суперечать Конституції. Якщо ви вважаєте, що якимось нормативним актом порушуються ваші конституційні права, зверніться за певною процедурою до Конституційного Суду і тоді є шанс, що цей нормативний акт скасують.

Конституційна монархія – така форма монархії, де владу верховного правителя обмежено законодавчим представницьким органом.

Конституційна монархія є однією з форм демократичних держав. Перетворення абсолютної монархії на конституційну відбувалося в історії під тиском громадян, які справедливо вважали, що вони мають право впливати на свою долю.

Республіка – «влада народу» – держава, у якій органи влади обирають громадяни. Більшість сучасних держав є республіками.

Конституційна монархія та республіка – дві основні форми демократичних держав.

Принципова відмінність тут у тому, що в конституційних монархіях посада глави держави – монарха передається у спадок шляхом престолонаслідування. В республіках посада глави держави виборна.

Суспільний політичний діалог – вільне обговорення проблем, що стоять перед суспільством із метою їхнього вирішення.

У кожному демократичному суспільстві є люди з різними поглядами, що здебільшого стосуються того, як повинне існувати це суспільство в майбутньому.

Під час тоталітарного режиму всіх, хто має суспільні ідеали, що відрізняються від ідеалів тих, хто править державою, вважають за ворогів держави. Найчастіше їх називають інакомислячими чи дисидентами і намагаються знищити.

За демократії всі громадяни рівноправні, тому їхні погляди є однаковою мірою цінні для суспільства.

Закони – загальнообов'язкові писані нормативні акти, прийняті належним чином законодавчим органом та оприлюднені.

Закони регулюють суспільне життя в демократичній державі й підлягають однаковому розумінню та застосуванню всіма органами, посадовими особами і громадянами на всій території держави. Закони захищають права громадян. Вони закріплюються, гарантуються і охороняються державою.

Виконання законів обов'язкове для всіх громадян. У всіх державах існує покарання за порушення законів (штраф, конфіскація майна, ув'язнення тощо).

Правова держава – держава, у якій панує принцип верховенства права.

Всі громадяни країни, всі посадові особи в правовій державі зобов'язані діяти тільки відповідно до законів цієї країни, права громадян захищені судом.

У такій державі діє фундаментальний принцип, за яким органи та посадові особи діють лише в межах своїх повноважень та у спосіб, визначений законом; що ж до громадян, то ніхто не може силувати їх на певні зобов'язання або чинення якихось дій, якщо це прямо не передбачено законом.

Для органів влади та посадових осіб діє принцип: робити лише те, що дозволено законом; для громадянина – робити все, що не заборонено законом.

Політична партія – група людей, прихильників певної ідеології чи загальнонаціональної програми розвитку, які організаційно об'єднані та зареєстровані відповідно до

національного законодавства і метою діяльності яких є досягнення влади для реалізації програмових засад партії.

Інакомислячі (дисиденти) – в тоталітарному суспільстві так ярличкують тих, хто не погоджується з ідеологією панівної групи суспільства чи держави.

Інакомислячих у тоталітарному суспільстві зазвичай переслідують каральні органи. За часи комуністичного правління 1918–1985 рр. в Україні було знищено десятки тисяч осіб, опозиційних до режиму. Загальні втрати в боротьбі комуністичного режиму за своє панування в Україні – мільйони ні в чому не винних наших співгромадян.

Опозиція – «протиставлення»: група громадян, яка виступає проти певних дій влади і має власну програму дій, що відмінна від програми чинного уряду.

Влада в демократичній державі дослухається до її критики, намагається вступити з нею в суспільний політичний діалог. Під час тоталітаризму, як правило, владний режим опозицію переслідує.

Шляхом виборів досить часто опозиція приходить до влади, а партія, що втратила владу, стає опозиційною – і все повторюється спочатку. Суспільство, яке не має опозиції, приречене на деградацію.

АНТИПОДИ ДЕМОКРАТІЇ

Монарх – одноособовий глава держави (цар, король, шах, емір), який успадковує владу зазвичай від своїх батьків.

Монархія – держава, главою у якій є монарх.

Розрізняють абсолютні та конституційні монархії. Різновидом монархії є імперія.

Абсолютна монархія – форма держави, у якій монарх має необмежену верховну владу (абсолютизм).

Представницького органу в абсолютних монархіях не існує. Розквіт абсолютизму в країнах Західної Європи припав на

XVII–XVIII століття. В Росії абсолютизм існував у XVIII – на початку XX століття і мав назву самодержавство.

Імперія – держава, яка має колонії.

Така держава зазвичай підкорює собі народи колоній, обмежує їх демократичні права, не дає утворити їм свою національну державність. Імперіями були Велика Британія, Франція, Росія.

Тоталітаризм – одна з форм держави, що характеризується цілковитим (тотальним) контролем над усіма сферами життя суспільства, відсутністю демократичних прав і свобод, репресіями проти інакодумців.

Тоталітарними, як вважають, були свого часу фашистська Італія, нацистська Німеччина й Іспанія пори франкізму, нинішні режими на Кубі, у Північній Кореї, Лівії, Іраку тощо. Тоталітарної «слави» зажив і комуністичний режим у Радянському Союзі, апогей якого припав на часи правління Сталіна.

Тоталітаризм може контролювати дії, висловлювання, фізичну свободу людини, проте не здатен безпосередньо контролювати її відчуття та думки. Що так, то улюбленими інструментами тоталітаризму є нагнітання страху (паралізує дух людини) та зомбування (наприклад, рабів примушують безперервно повторювати «ми не раби»).

Революція політична – насильницьке знищення наявної влади шляхом збройного повстання. Революція носить антидемократичний характер, частіше за все призводить до масового терору та громадянської війни.

Громадянська війна – війна між громадянами однієї країни.

Громадянська війна найчастіше є результатом дій певних груп у суспільстві, які силоміць намагаються нав'язати всім власні погляди на розвиток подій, ігноруючи певні суспільні домовленості. Такі дії несумісні з поняттями парламентаризм, демократія, політичні методи боротьби.

Громадянська війна – криваві сторінки в історії будь-якої країни, біль, що ніколи не минає²⁹.

Саме громадянську війну нам хоче нав'язати Російська Федерація.

ВИБОРИ І ПАРЛАМЕНТ

Законодавчий орган – в демократичних країнах – обраний громадянами орган влади, який розробляє, обговорює та приймає закони, затверджує бюджет і контролює його використання. Оскільки цей орган представляє волю громадян, його називають представницьким органом влади. Лише парламент може виступати від імені народу.

Парламент – назва вищого представницького законодавчого органу в багатьох країнах світу. Він уперше був сформований в Англії у XIII столітті.

У різних країнах цей орган має свою назву:

Країна	Назва парламенту
США	Конгрес
Німеччина	Бундестаг
Норвегія	Стортинг
Ісламські країни	Меджеліс
Хорватія	Сабор
Україна	Верховна Рада

²⁹ "Що таке демократія? Словник-посібник для школярів". ІГС

Виборче право – сукупність правових норм, що встановлюють механізми виборів глави держави та депутатів представницьких органів.

Виборче право визначає порядок висування кандидатів, норми представництва, порядок визначення результатів голосування тощо.

Виборчим правом також називають право громадянина брати участь у виборах.

Активне виборче право – право кожного громадянина обирати свого кандидата. Активним виборчим правом в Україні можуть користуватися всі громадяни, які досягли 18 років.

Пасивне виборче право – право кожного громадянина бути обраним.

Умови для реалізації пасивного виборчого права можуть бути різні.

Наприклад, народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг 21 року, має право голосу і проживає в Україні останніх 5 років.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років і володіє державною мовою.

Кожен із вас уже сьогодні може бути обраний до органів самоврядування школи чи класу – головне, щоб вам довіряли ваші виборці і ви мали хист, а також бажання захищати їхні права.

Виборча дільниця – місце, де голосують виборці. Тут є списки всіх виборців. Під час виборів можна отримати виборчий бюлетень і проголосувати за свого кандидата.

Виборчий бюлетень – документ, що його під час проведення виборів видають виборцю на дільниці. Містить прізвища, імена кандидатів у депутати представницького органу, назви політичних партій.

Анатолій Ткачук, Ольга Ткачук

Що таке демократія?
Знати, розуміти, застосовувати.
Посібник для молоді і не тільки

*Формат 60x84/16.
Обл-вид. арк. 14. Ум-друк. арк. 15,05.*

Надруковано в ТОВ "Видавництво "Юстон"
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а
тел.: (044) 360-22-66, www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк No 497 від 09.09.2015 р.

ЩО ТАКЕ ДЕМОКРАТІЯ?

ЗНАТИ, РОЗУМІТИ, ЗАСТОСОВУВАТИ

ПОСІБНИК ДЛЯ МОЛОДІ І НЕ ТІЛЬКИ

Демократія – це свіжий вітер свободи, обрії до якого йдуть народи і нації, і в цьому великому поході формуються відносини між окремими громадянами, між громадянами та органами влади, між різними органами влади та об'єднаннями громадян, зрештою між урядами різних держав та народами – творцями цих держав.

Дізнатись більше про
Інститут громадянського суспільства
та його діяльність можна тут:

www.csi.org.ua
www.facebook.com/csi.org.ua/

Дізнатись більше про Раду Європи
та сприяння децентралізації і реформі
місцевого самоврядування можна тут:

www.slg-coe.org.ua
www.facebook.com/slgcoe/

Посібник знайомить з основними поняттями демократичного устрою, історією виникнення та розвитку демократії, її складовими елементами та перевагами демократії над іншими формами правління, мотивує до застосування демократичних процедур у суспільному житті.

Читачі мають змогу дізнатись про демократичні традиції українців та історію демократичних урядів різних країн, роль процедур, механізмів стримувань і противаг у демократичних системах, баланс повноважень владних структур України, засади місцевої демократії та участі у ній, шкільне самоврядування.

Розраховано передусім на учнів старших класів середніх шкіл і позашкільну молодь, а також усіх, кому цікава теорія і практика демократії.

Інститут
Громадянського
Суспільства

UKR

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона нараховує 47 держав-членів, включно з усіма державами-членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи приєдналися до Європейської конвенції з прав людини – договору, спрямованого на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням Конвенції у державах-членах.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE